

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SIDEN SAXO

UDGIVET AF
STATENS ARKIVER

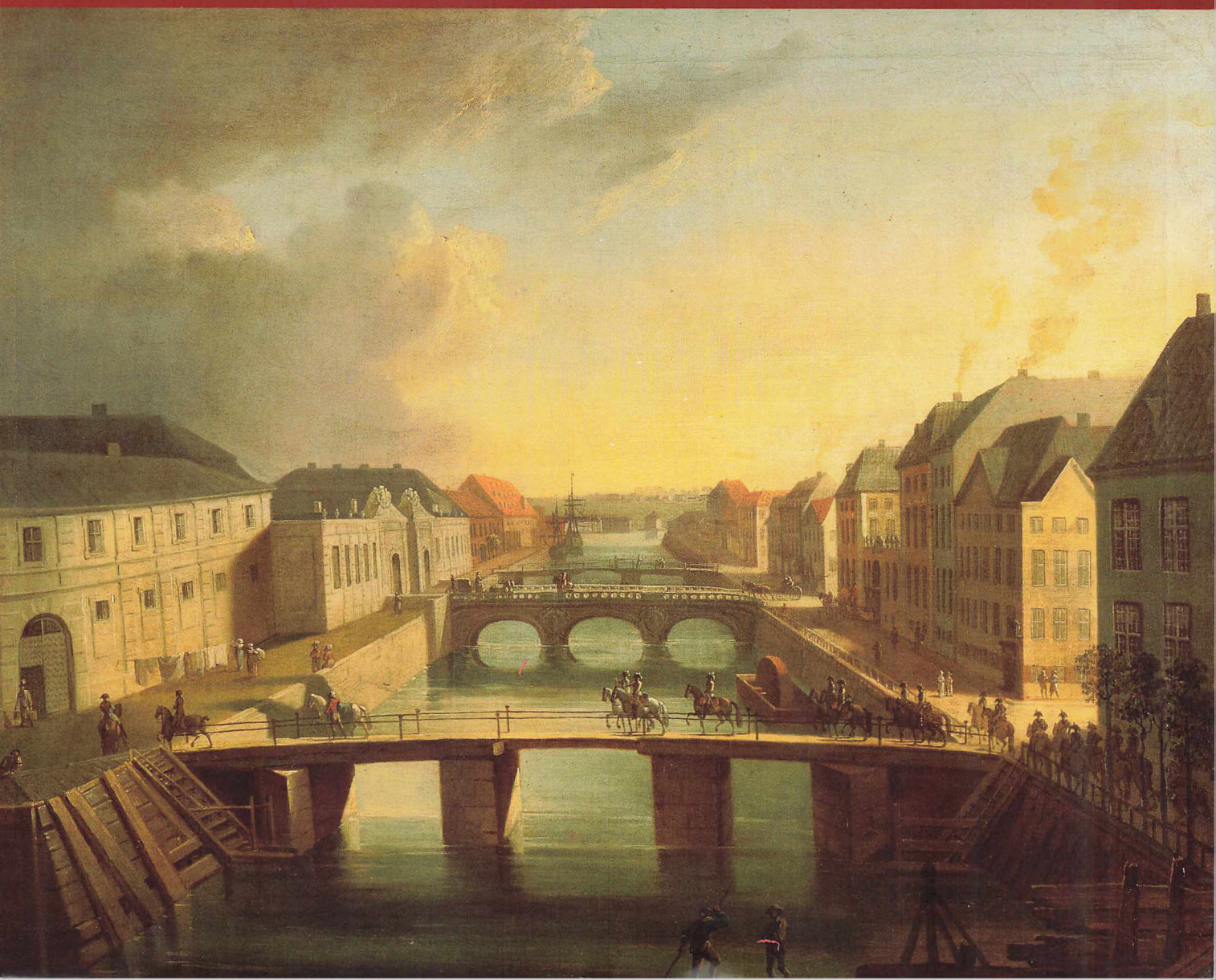
NR. 3, 21. ÅRG. 2004

Indviet i Brumaire

Grundlove er ikke gratis

»King Kong Karlsen«

Fremmed i Frederik 6.s København

STATENS ARKIVER

SIDEN SAXO

Magasin for
dansk historie

Nr. 3
21. årgang 2004

Distributør:
Syddansk Universitetsforlag

Redaktører:
Ole Magnus Mølbak Andersen
Lars B. Struwe (ansv.)

Redaktionspanel:
Poul Olsen
Steen Ousager

Layout:
Anne Charlotte Mouret, UniSats

Tryk: Narayana Press

ISSN: 01 09 6028

Abonnement:
Tegnes ved henvendelse til
Syddansk Universitetsforlag,
Campusvej 55, 5230 Odense M,
Tlf. 6615 7999,
www.universitypress.dk

Gironr.: 8042020

Årgang 2004 kr. 175. Løssalg pr. nr.
ved forsendelse kr. 60. Udlands-abon-
nement årgang 2004: Kr. 200.

Distribution:
Avispostkontoret, til hvem flytning
meddeles.

Siden Saxo udkommer 4 gange årligt.

Forside:
»Frederiksholms Kanal« Christian
August Lorentzen (1746-1828). Det
Nationalhistoriske Museum på Fre-
deriksborg Slot.

© Copyright:
Siden Saxo 2004

Kup og revolutioner

Dansk historie er på mange måder fredelig. Mange gange har landet været i krig, men revolter, oprør, revolutioner og kup er der ikke mange af i den nyere danske historie. Dette nummer af *Siden Saxo* fortæller imidlertid om uroligheder både indenfor og udenfor landets grænser. Eric Lerdrup Bourgois fortæller i artiklen *Indviet i Brumaire*, at den danske gesandt i Paris, Christoffer Dreyer, i 1799 kendte til Napoleon Bonapartes hemmelige kupplaner – det kup, der førte til Napoleons hen ved 15 år på magten som Frankrigs leder. Manden bag kuppet var tilsyneladende den tidligere franske udenrigsminister Talleyrand og ikke Napoleon selv. Artiklen er baseret på helt ny forskning, der viser meget tætte bånd mellem den danske gesandt og centrale franske aktører. Dette gav den danske regering enestående oplysninger om forholdene i det revolutionære Frankrig.

I Danmark kom det ikke til voldelig revolution i 1790'erne. 200 år senere, fra slutningen af 1960'erne og frem, kom det dog til konfrontationer mellem myndighederne og unge mennesker. Disse var drevet af mange forskellige interesser og ønsker. Nogle var revolutionære, andre manglede bare et sted at bo. Uanset de bagvedliggende grunde medførte dette uro, kendt fra Christiania og den senere BZ-bevægelse. Kenn Tarbensen beskriver i artiklen *King Kong Karlsen – og frygten for et nyt Christiania i Århus*, hvordan politikerne frygtede, at denne uro i 1981 skulle brede sig fra København til det jyske.

Revolution er det ikke kommet til i Århus eller i hovedstandens gader, og i Danmark bryster vi os ofte over, at vi i 1848 gennemførte et ublodigt systemskifte fra enevælde til demokrati. Rigsarkivar Johan Peter Noack stiller imidlertid spørgsmål ved dette. I artiklen *Grundlove er ikke gratis – forfatninger i Danmark 1848-1866* viser han, at det kostede dyrt at indføre demokrati, og at demokratiet ikke indtraf ved et trylleslag. Helstaten blev ført ud i en borgerkrig i 1848-1850, og krigen 1864 skyldtes ikke kun Preussen og Østrig, men også interne magtpolitiske kampe i Danmark. Den tabte krig i 1864 medførte en stramning af forholdene og en indskrænkning i demokratiet, hvilket forsinkede parlamentarismens indførelse helt frem til 1901.

Fremmede i Frederik 6.s København skrevet af Karl Peder Pedersen bringer os tilbage til tiden for den Franske Revolution, som samtiden frygtede ville brede sig til resten af Europa. Opsyn med fremmede er ikke nyt, og i 1700- og 1800-tallet holdt man nøje øje med alle rejsende. Artiklen beskriver de regler og metoder, man i København brugte for at holde øje med mistænkelige fremmede. Overvågning, spioner og indrejsetjek er gamle forholdsregler, som bruges den dag i dag. De forholdsregler, man foretog sig efter 11. september 2001, minder i høj grad om de forholdsregler, staten opstillede i 1790'erne.

Bognyt og Spørgekassen er som sædvanlig at finde i magasinet, men den årvågne læser vil efterlyse en artikel. Vi lovede i sidste nummer en artikel om kongelige middage. Den har vi i hus. Den er skrevet af den kongelige sølvregistrator og handler om prinsesse Wilhelmine Marie (1808-1891) og prins Frederik (7.)s bryllup. Da vi gerne vil bringe nogle gode billeder og artiklen i sin helhed, har vi udskudt den til julenummeret. Tilbage er der kun at ønske en god læselyst.

Ole Magnus Andersen og Lars B. Struwe, redaktører

Indviet i Brumaire 4
Af Eric Lerdrup Bourgois

»King Kong Karlsen« 14
 – og frygten for et nyt Christiania i Århus
Af Kenn Tarbensen

Spørgekassen 26

Bognyt 28

Grundlove er ikke gratis 30
 – forfatninger i Danmark 1848-1866
Af Johan Peter Noack

Fremmed i Frederik 6.s København 38
Af Karl Peder Pedersen

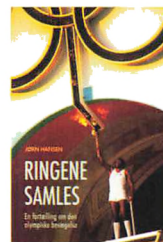
Indviet i Brumaire
 side 4

»King Kong Karlsen«
 side 14

Spørgekassen
 side 26

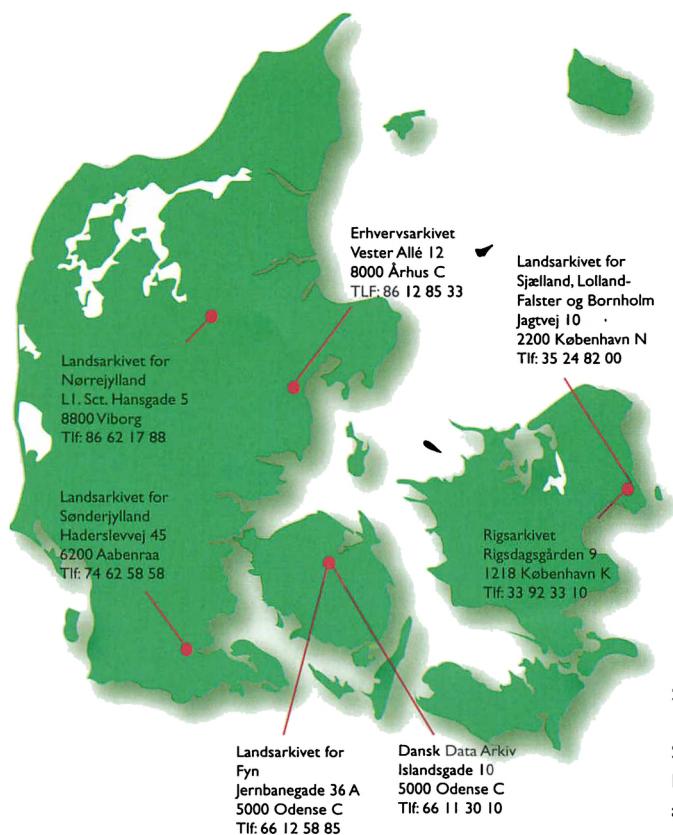
Bognyt
 side 28

Grundlove er ikke
 gratis
 side 30

Fremmed i Frederik
 6.s København
 side 38

Siden Saxo udgives af Statens Arkiver.

Statens Arkiver består af Rigsarkivet, fire landsarkiver, Erhvervsarkivet og Dansk Data Arkiv. I Statens Arkiver opbevares de statslige myndigheders arkiver, godsarkiver, mange kommunearkiver samt et stort antal private person-, institutions- og erhvervsarkiver.

Dramatisk gengivelse af Bonapartes tale i De femhundredes Råd. Brumairekuppet (9.-10. november 1799) var en særdeles risikabel affære, som nær var gået galt.

Maleri af François Bouchot.

INDVIET I BRUMAIRE

Napoleons statskup den 9.-10. november 1799 – 18 brumaire an VIII – overraskede på mange måder sin samtid – ikke mindst i Frankrig. Men statskuppet kom ikke som nogen overraskelse for den danske regering, der allerede forinden var blevet informeret om kupplanerne af den danske gesandt i Paris, Christopher Vilhelm Dreyer.

ERIC LERDRUP BOURGOIS

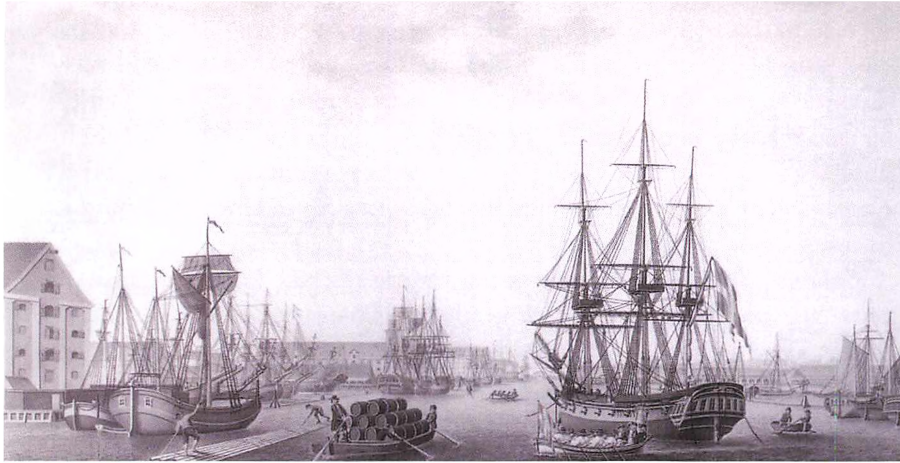
Christopher Vilhelm Dreyer (1737-1810), her afbildet i sin egenskab af gesandt i London (1777-1784).

Det Kongelige Bibliotek.

Den danske gesandt i Paris

Christopher Vilhelm Dreyer var trådt i diplomatiets tjeneste allerede i år 1764, hvor han blev udstationeret ved den danske repræsentation i Sankt Petersborg. I de følgende år bestred Dreyer en række forskellige embeder ved de diplomatiske repræsentationer i Warszawa, Stockholm, London og Madrid, og han blev udnævnt som kongerigets gesandt i Paris i 1796. En post som Dreyer bestred frem til sin død i 1810. Dreyer var en dreven diplomat, som havde modet til at handle meget selvstændigt – og han gik endog så langt som til at tilsidesætte en ordre, når han skønnede, at situationen krævede det. I Paris fik Dreyer hurtigt etableret mange kontakter. En særlig vensabelig kontakt fik Dreyer til Charles Maurice de Talleyrand-Périgord, som var fransk udenrigsminister i perioden juli 1797 til juli 1799 og igen i perioden november 1799 til august 1807. Dreyers personlige forhold til Talleyrand blev med tiden af uvurderlig værdi for de fransk-danske relationer på det udenrigspolitiske område.

Dreyer var, i hele sin periode som gesandt i Paris, særdeles flittig med sine indberetninger til Departementet for de Udenlandske Anliggender. Han viderebragte alt fra rygter til fortrolig information, som han skønnede kunne have interesse og betydning for de danske udenrigspolitiske dispositioner. Dreyer var i sine hyppige indberetninger fra efteråret 1799 særdeles optaget af følgende emner: Direktoret (den franske regering), kamphandlingerne under Den anden Koalitionskrig, den

Der var stor travlhed i Københavns havn under de gunstige konjunkturer, som krigen i Europa skabte for bl.a. handel med krigskontrabande. Københavns havn år 1797 set fra Nyhavn mod Knippelsbro.

Gouache af ukendt kunstner.

unge general Bonaparte og ikke mindst den truende udenrigspolitiske krise mellem Danmark-Norge og Frankrig.

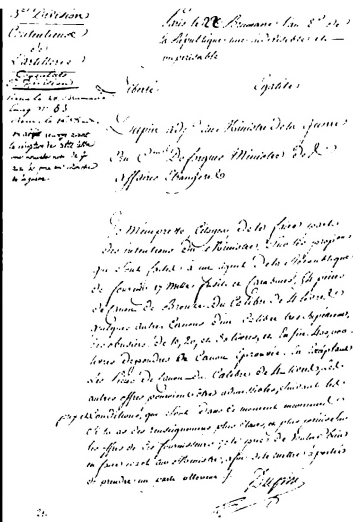
Krise i de fransk-danske relationer

Siden Den første Koalitionskrigs udbrud i 1792 havde man fra dansk side forsøgt at undgå at blive inddraget i den europæiske storkonflikt. Det havde ellers ikke skortet på henvendelser fra koalitionsmagternes side om dobbeltmonarkiets aktive deltagelse i krigen mod Frankrig, men disse var blevet høfligt afvist af den danske regering under henvisning til Danmark-Norges neutralitet. Og for den danske regering var der særligt på det handelspolitiske område god grund til at værne om neutralitetspolitikken og derved holde dobbeltmonarkiet ude af krigen. Siden krigens begyndelse havde danske købmænd og redere tjent store penge på at forsyne det krigsførende Frankrig med våben, krudt, salpeter mv. ved at fragte varer af fransk oprindelse under neutralt dansk flag og ikke mindst ved at forsyne Frankrig med de for republikken livsnødvendige levnedsmidler så som korn fra Baltikum-regionen.

Men det venskabelige forhold mellem de to lande tog en drastisk vending i løbet af 1798, da direktoriet valgte at ændre kaperlovgivningen, og derved ændre den danske handelsflådes vilkår radikalt. Årsagen var, at direktoriet ønskede at styrke krigsindsatsen mod England. Dette skulle søges opnået ved at tillade franske kapere at opbringe alle skibe under neutralt flag, herunder handelsskibe, som handels- eller ejermæssigt havde blot den mindste formodede relation til England. Dette var i strid med de gældende konventioner på det handelspolitiske område, og det måtte nødvendigvis give anledning til skarpe protester fra dansk side. Dreyer protesterede da også utallige gange til de franske myndigheder over kaperlovgivningens økonomiske konsekvenser, og han klagede specifikt over konkrete opbringelser og tilbageholdelser af danske handelsskibe. Den danske gesandt fremhævede ved flere lejligheder over for den franske udenrigsminister den skade, som den nye kaperlovgivning påførte de diplomatiske og venskabelige relationer, som havde eksisteret mellem de to lande siden 1792.

Krisen spidsede for alvor til i løbet af sommeren 1799. Dreyer indsendte den

Intern korrespondance mellem den franske krigsminister og den franske udenrigsminister vedrørende køb af 17.000 geværer og karabiner, 54 4-pundige bronzekanoner, enkelte kanoner af en højere kaliber, 10-, 20- og 30-pundige mortere og ikke mindre end 400.000 pund sortkrudt – alt sammen fra Danmark. Dateret Paris den 12. november 1793 (22 brumaire an II).

Archives nationales, Paris.

28. juli en note til den franske udenrigsminister, som han var blevet bedt om at viderebringe fra den danske regering, om at alle norske havne var blevet beordret lukket for kaperskibe. At denne beslutning gjaldt kaperskibe fra alle nationer, og ikke kun franske, formildede ikke den franske regering, som mente, at beslutningen udelukkende var et forsøg på at skade franske interesser, og den svarede derfor ved at dekretere embargo på alle neutrale skibe. Fra dansk side var tålmodigheden dog allerede brugt op, og Dreyer blev beordret til at forlade den diplomatiske repræsentation i Paris. Dreyer tog sig dog den frihed ikke umiddelbart at efterfølge ordren. I Dreyers svar på hjemkaldelsen, som findes i hans rapport af den 16. oktober, ses det, at Dreyer umiddelbart har lagt vægt på, at direktoriet med de seneste franske militære sejre i ryggen igen havde vind i sejlene, og at det derfor ville være alt for risikabelt at udfordre den franske regering i den aktuelle situation. Han bad derfor om, at hans hjemkaldelse blev overvejet på ny. Dreyer vidste, at et svar ville være 20-24 dage undervejs, og mens han ventede, satte han nok sin lid til, at tiden ville arbejde for hans beslutning.

De direkte konsekvenser af direktoriets ændring i den franske kaperlovgivning skønnes til tabet af 120-150 danske handelsskibe i perioden 1797-1799, samt betydelige skår i de diplomatiske relationer mellem Frankrig og Danmark-Norge.

Direktoriet

I efteråret 1799 var Dreyer særligt optaget af direktoriets politiske stabilitet. Direktoriet, der var den første egentlige regering efter Robespierre-regimets fald, var blevet indsat den 4 brumaire år IV (26. oktober 1795). Den nye regering bestod af to rådsforsamlinger: De ældres Råd og De femhundredes Råd, som begge kun havde lovgivende magt, mens den egentlige ledelse blev varetaget af et eksekutivråd bestående af fem valgte direktører. Disse var i efteråret 1799 Barras, Sièyes, Ducos, Gohier og Moulin. Direktoriets stabilitet var allerede fra begyndelsen tvivlsom bl.a. på grund af kontinuerlige magtkampe mellem rådsforsamlingernes politiske grupperinger, som bestod af jakobinerne, republikanerne og royalisterne. Og magtkampene havde allerede ført til tre statskup inden 18. brumaire år VIII. Ud over de interne politiske problemer havde direktoriet arvet den europæiske krig fra det tidligere regime. De mange militære nederlag og de trængte franske arméer gjorde også sit til at destabilisere ét i forvejen svagt styre.

General Bonaparte

En person, som i den grad interesserede Dreyer, var general Bonaparte. Interessen for denne unge general har utvivlsomt været knyttet til hans popularitet i samtiden. En popularitet som den 30-årige general havde opnået på baggrund af sine store militære og diplomatiske bedrifter. Men mon ikke også interessen skyldtes, at Dreyer havde en formodning om, at Bonaparte kunne blive en vigtig brik i en eventuel ændring af den politiske situation? Allerede den 19. september indberettede Dreyer i et kodet afsnit, at der gik rygter om, at direktoriet havde hjemkaldt Bonaparte fra Egypten, og at der (bemærkelsesværdigt nok) allerede var afsendt to danske skibe til den nordafrikanske kyst, som blot ventede på, at Bonaparte skulle indskibe sig for at blive sejlet til Frankrig. Dertil kom, at Sièyes havde indvilliget i at overlade ham [Bonaparte] diktaturet for at hævne sig på jakobinerne – en information, som nok har vakt den danske gesandts helt særlige interesse.

Den 14. oktober 1799 meddelte Dreyer som en helt ekstraordinært glædelig nyhed, at man dagen før med kurér havde modtaget den bekræftede nyhed om, at general Bonaparte var gået i land ved Fréjus den 9. oktober med sin nærmeste stab. Et par dage efter, den 16. oktober, spekulerede den danske gesandt over den unge generals mulige beskæftigelse. Dreyer indberettede, at man mente, at Bonaparte skulle lede en militærekspedition vendt mod England, men at han personligt dog fandt det mest sandsynligt, at Bonaparte ville foretrække en kommando i Italien. Den 21. oktober beskrev Dreyer de fuldstændige forventninger, som fandtes i den brede offentlighed til, at Bonaparte ville kunne bringe krigstilstanden til ophør – enten ved forhandlingsbordet eller på slagmarken. Dreyer skrev i samme rapport, at Bonaparte blev kaldt »le pacificateur de l'Europe« [Europas fredsskaber] i den brede offentlighed. Forventningerne til den unge general var således ikke til at tage fejl af. Den 27. oktober fortalte Dreyer, at det så ud til, at Bonaparte var mere optaget af indenrigspolitik end af at kommandere en ny armé. 31. oktober indberettede Dreyer, at Bonaparte stadig opholdt sig i Paris, og at han var i daglig kontakt med såvel medlemmer af direktoriet som forskellige ministre. Dreyer forsikrede dog samtidig om, at man sagde, at Bonaparte stadig gik ind for at søge freden, og at det kun ville blive i et nyt felttog, at han ville påtage sig en ny militærkommando. Men i Dreyers rapport fra den 4. november tager spekulationerne om Bonapartes intentioner en ny drejning.

Den unge general Bonaparte opildner sine soldater før slaget ved pyramiderne den 21. juli 1798.

Maleri af Antoine-Jean Gros.

Den republikanske Kalender

Indførelse af Den republikanske Kalender blev vedtaget ved lov af den 6. oktober 1793 – med tilbagevirkende kraft til proklamationen af republikken den 22. september 1792. Formålet med den nye kalender var at markere et brud med det tidligere regime og samtidigt markere starten på en ny æra. Det republikanske år blev opdelt i 12 måneder af 30 dage, med en rest på 5 dage sidst på året (og 6 dage for hvert 12. år). Inspirationen til månedernes nye navne blev hentet i årets gang – med udgangspunkt i vejret og i landbrugsproduktionen. Brumaire betyder f.eks. tågemåned. 22 fructidor an XIII (9. september 1805) afskaffes Den republikanske Kalender ved dekret – og Den gregorianske Kalender anvendes igen fra den 1. januar 1806.

Brumairekuppet

I et kodet afsnit i sin rapport af 4. november 1799 indberettede Dreyer i en vurdering af direktoriets fremtid, at han vidste, at øjeblikket nærmede sig, hvor man ville se vigtige ændringer i såvel personer som i tingens tilstand, og at dette ville ske efter ønske og i enighed mellem Sieyès og Bonaparte. Med andre ord stod direktoriet over for et snarligt statskup med deltagelse af Sieyès og Bonaparte. Dreyer indberettede videre, at Barras og Ducos ligeledes var involveret, og at Talleyrand var hovedaktøren i kuppets planlægning. Sidstnævnte ville måske genindtræde som udenrigsminister, fordi han ville være den helt rigtige person til at forhandle freden på plads, mens Reinhard, den siddende udenrigsminister, i så fald ville blive sendt til Berlin som gesandt. Sieyès skulle sørge for støtte i den lovgivende forsamling, mens general Bonaparte skulle sørge for hærens støtte.

Det er interessant, at Dreyer i samme indberetning nævnte, at han kendte så meget til de hemmelige planer, at han håbede på kuppets gennemførelse, fordi ønsket om opnåelsen af en generel fred i Europa var det centrale udgangspunkt for kupmagerne. Dreyer har måske nok haft i tankerne, at en generel fred i Europa ville være ensbetydende med en løsning af de politiske stridigheder mellem Frankrig og Danmark-Norge.

Allerede i Dreyers næste rapport fra den 8. november 1799 indberettede han, igen i et kodet afsnit, at det var blevet ham fortalt, at det var selv samme dag, kuppet

skulle indledes. Og at kuppets mulige succes ville betyde en radikal ændring af republikkens ledelse. Direktoratet ville blive udskiftet med en regering magen til den amerikanske, hvori Bonaparte skulle indtræde som præsident. Dreyer nævnte endvidere, at kuppet var en risikabel affære, men at der var udbredt støtte til planen i hæren. Han håbede imidlertid, at planen ville få succes, da et fejlslagent kup ville være ensbetydende med borgerkrig.

I Dreyers efterfølgende indberetninger fortalte han om statskuppets forløb i takt med, at han modtog information om begivenhederne. Det faktiske forløb af brumairekuppet viser, at Dreyer ikke blot blev holdt informeret om selve forløbet, men at han også forud for statskuppet havde en konkret viden om dets motiv og indhold. Men hvorfra havde Dreyer dette kendskab? Og hvem havde informeret ham?

Talleyrands relationer til Dreyer

Det er svært at sige med sikkerhed, hvem der har holdt den danske gesandt i Paris informeret om kupplanerne mod direktoratet, da Dreyer ikke direkte nævner sin kilde i sine indberetninger. Men indikationer kan pege i retning af hovedpersonen bag brumairekuppet, Charles Maurice de Talleyrand- Périgord.

Talleyrand var i efteråret 1799 sat uden for direkte politisk indflydelse, da han i juli måned havde været nødt til at tage sin afsked som udenrigsminister efter afsløringer og beskyldninger om kompromitterende adfærd og lyssky affærer – i såvel økonomisk som politisk henseende. Dette betød dog blot, at den intrigante diplomat havde fået tid til at forberede sit næste træk: at styrte direktoratet og genvinde og konsolidere sin position. Talleyrands kupambitioner blev bl.a. delt af Barras og Sieyès, men han manglede det rigtige »sværd« – en populær general, som havde opbakning i hæren. Hans første valg, general Joubert, var faldet i kamp, og konspirationsplanerne med general Brune blev lagt til side med general Bonapartes uventede og pludselige hjemkomst fra Egypten den 9. oktober. Talleyrand havde fundet sit sværd, og den endelige udformning af kupplanerne mellem de to var på plads sidst i oktober 1799. Talleyrand var endnu en gang klar til at spille en afgørende rolle i den unge republiks politiske skæbne.

Talleyrand og Dreyer havde allerede inden brumairekuppet etableret venskabelige relationer. Helt præcist, hvornår de begyndte at være fortrolige, er svært at afklare, men det må afgjort have været inden foråret 1798, hvor Dreyer stod til Talleyrands rådighed i sidstnævntes yderst penible affære med den vestindiske elskerinde Catherine Grand.

I tiden umiddelbart efter brumairekuppet ser det imidlertid helt anderledes ud. Dreyers indberetninger fra denne periode vidner helt klart om, at der var fuld fortrolighed de to parter imellem. Et første bevis på det tætte forhold efter statskuppet gav Dreyer i sin rapport af den 22. november. Dreyer skrev i en kodet passage, at han i fuld fortrolighed var blevet informeret af Talleyrand om, at han havde accepteret posten som udenrigsminister. Den kommende udenrigsminister havde desuden fortalt Dreyer, at han havde fået omfattende beføjelser i de snart forestående fredsforhandlinger, og at disse ville finde sted i Paris. Dreyer indberettede videre, at Talleyrand havde fortalt, at den danske regering ville kunne regne med hans venskab og hans personlige tillid i forbindelse med de kommende fredsforhandlinger. I samme indberetning fortalte Dreyer, at han efter samtalen med Talleyrand havde fået en fortrolig meddelelse om,

Charles Maurice de Talleyrand-Périgord (1754-1838). Maleriet er oprindeligt fra 1808, men er blevet ændret efter Napoleons fald.

Maleri af François Gérard.

at embargoen på neutrale skibe var blevet ophævet. Talleyrand havde holdt ord, og det fransk-danske forhold bevægede sig i retning af normalisering.

Et andet bevis på den gode forståelse mellem den danske gesandt og den franske udenrigsminister findes i et brev fra Talleyrand til Dreyer dateret den 3. frimaire år VIII (24. november 1799) og vedlagt Dreyers indberetning fra 25. november 1799. Formålet med brevet var at informere Dreyer om Talleyrands udnævnelse til udenrigsminister. Ud over de sædvanlige hofflighedsfraser fremhæver den nytiltrådte udenrigsminister det gode og venskabelige forhold de to imellem på såvel det personlige som på det arbejdsmæssige plan. Og i Dreyers indberetning fra den 29. november findes endnu et eksempel på, at Dreyer videregav fortrolig information, som han havde modtaget af Talleyrand.

Det må stå klart, at Talleyrand og Dreyer stod i venskabelig forbindelse inden brumairekuppet. Om fortroligheden har rakt så langt, at det var Talleyrand, selveste hovedaktøren i statskuppets planlægning, som havde afsløret kupplanerne for Dreyer, kan ikke med sikkerhed fastslås – men det må anses som en oplagt mulighed.

Dreyer, Talleyrand og de fransk-danske relationer

Men hvorfor kendte den danske gesandt i Paris til Napoleons statskup, inden det fandt sted? Der kan umiddelbart være tre årsager. Den første er, at Dreyer er blevet informeret tilfældigt – måske gennem en kontakt i det diplomatiske korps? En anden årsag kan være, at afsløringen af de hemmelige kupplaner blot var et resultat af det venskabelige og fortrolige forhold mellem Dreyer og Talleyrand. At sidstnævnte skulle have afsløret planerne i fuld fortrolighed over for den danske gesandt, uden at afsløringen har været politisk beregnet, er imidlertid ikke særlig sandsynlig. Den tredje årsag kan være, at afsløringen har været politisk betinget. Det eksisterende gode forhold mellem Frankrig og Danmark-Norge var i sensommeren 1799 blevet afløst af optræk til en alvorlig politisk krise, og tilbagekaldelsen af Dreyer ville have forværret krisen betragteligt. Kunne en afsløring af kupplanerne være tænkt i denne sammenhæng? Ophævelsen af embargoen, den resolute indgriben over for franske kaperere og priseretters begærlighed umiddelbart efter brumairekuppet viser, at den nye regering var fast besluttet på at være imødekommende over for de neutrale lande – i særdeleshed Danmark-Norge, som havde lidt størst skade af direktoriets ændring i kaperlovgivningen. Men Dreyers indberetninger fra direktoriets sidste tid kan ikke give det endelige svar. Tilbage står blot at konstatere, at Dreyer valgte at handle rigtigt, da han afstod fra at følge sin hjemkaldelse – og at han trods alt beholdt sin post som gesandt i Paris.

Kildehenvisninger/Arkivalier

Archives nationales (Paris): Fonds des Affaires Étrangères. Correspondance des agents diplomatiques français à l'étranger. BIII 464.

Archives nationales (Paris): Fonds des Affaires Étrangères. Correspondance des agents diplomatiques étrangers en France. BIII 475, 477.

Rigsarkivet: Departementet for de Udenlandske Anliggender. Frankrig II Indberetninger, juli 1799–december 1799. lbnr. 2117.

Kildehenvisninger/Litteratur

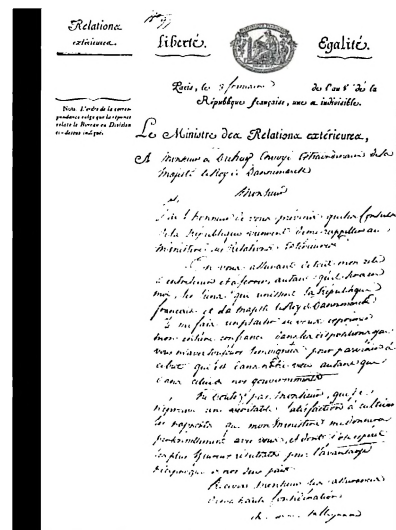
Furet, François & Richet, Denis: »Den franske Revolution«. Bd.2. København 1988.

Heils, Kirsten: »Les rapports économiques franco-danois sous le Directoire, le Consulat et l'Empire. Contribution à l'étude du système continental«. Paris 1958.

Tulard, Jean: »Le 18 brumaire – comment terminer une révolution«. Paris 1999.

Waresquiel, Emmanuel de: »Talleyrand – le prince immobile«. Paris 2003.

Eric Lerdrup Bourgeois er adjunkt og cand.mag. i historie og fransk

Talleyrand og Dreyer var på god fod allerede før brumairekuppet, hvilket Talleyrands brev til Dreyer af 24. november 1799 vidner om.

Rigsarkivet.

Danmark og Norge 1700-1905

Fra kongens folk til folkets konge

Særudstilling på Det Nationalhistoriske Museum på
Frederiksborg, 1. september 2004 – 3. januar 2005

Udstillingens hovedtema er Danmark-Norge med særligt henblik på den betydning, Norge har haft for Danmark. Udstillingen tager sit udgangspunkt i 1700-årene, hvor interessen for Norge og det norske for alvor viste sig bl.a. gennem de store kongelige Norgesrejser.

En rød tråd i udstillingen er dyrkelsen af den folkelige kultur, som bl.a. kom til udtryk i figureerne ved Nordmandsdalen i Fredensborg. Dette tema belyses på baggrund af dels den politiske udvikling, fra helstatens enevældige oldenborgske monarki til konstitutionelt folkestyre, dels den kulturelle udvikling, fra 1700-tallets oplysningstid, klassicisme og fornuftsbetonede kosmopolitiske idealer og frem til 1800-årenes nationalromantiske syn på landskab, historie og bondebefolkning som grundlæggende elementer af national identitet.

Udstillingen følger også relationerne efter adskillelsen i 1814, og illustrerer, hvorledes forestillinger om det norske og det nordiske manifesterede sig både politisk og kulturelt. Udstillingen afsluttes med den svensk-norske unionsopløsning 1905 og valget af en dansk prins til norsk konge.

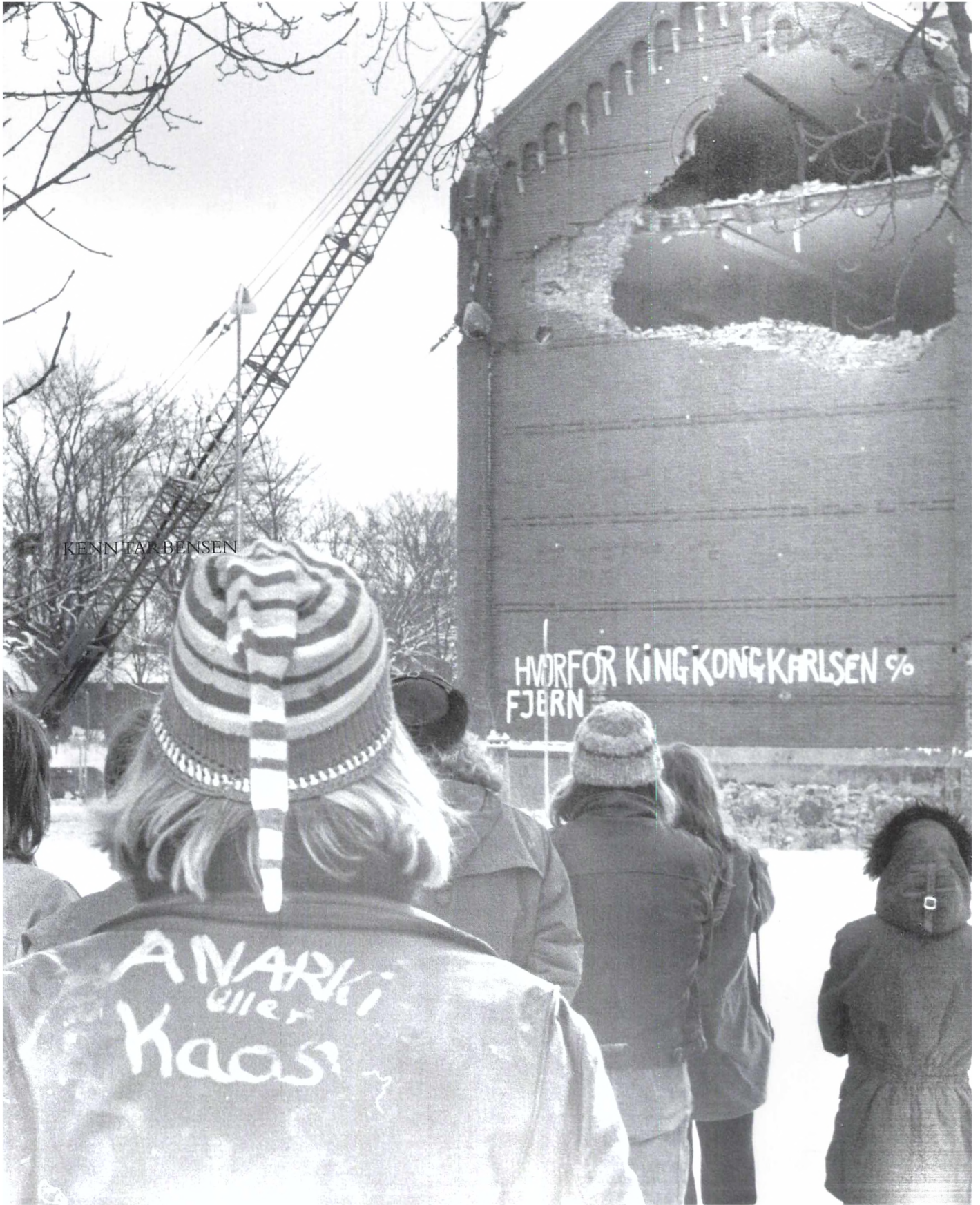
Det Nationalhistoriske Museum
på Frederiksborg Slot
3400 Hillerød
www.frederiksborgmuseet.dk

Åbningstider:

April-Oktober: 10-17

November-Marts: 11-15

KENNTAR BENSEN

HVARFOR KING KONG KARLSEN %
FJERN

ANARKI
eller
kaos?

»KING KONG KARLSEN«

– OG FRYGTEN FOR ET NYT CHRISTIANIA I ÅRHUS...

I 1981-82 blev Høegh Guldbergs Gades Kaserne i Århus nedrevet. Det skete efter, at unge BZ'ere havde besat kasernen. BZ'erne lod sig inspirere af filmen 'King Kong'. Nedbrydningsfirmaet hed nemlig Kingo Karlsen. »Hvorfor King Kong Karlsen« skrev de på husmuren. Svaret var let: Politikerne frygtede et nyt Christiania midt i Århus.

KENN TARBENSEN

Med kæmpestore jernkugler smadrede »King Kong Karlsen« boligaktivisternes drøm om kollegieværelser i Høegh Guldbergs Kaserne i Århus.

Bjarke Larsen, Århus Stiftstidende.

To kæmpe jernkugler monteret på 70 tons tunge kraner hamrede den 16. december 1981 ved ni tiden om morgenen ind i nordgavlen på Høegh Guldbergs Gades Kaserne i Århus. Knap to måneder senere, den 9. februar 1982 kl. 16.10, blev 35 kilo sprængstof bragt til eksplosion i en anden af de større bygninger på kasernegrunden. Bygningen blev på få sekunder forvandlet til murbrokker. Socialdemokratiske toppolitikere på Christiansborg og på Århus Rådhus kunne ånde lettet op. Frygten for »et nyt Christiania« midt mellem Universitetsparken og Århus Midtby var elimineret. I over et år havde en lille kreds bestående af undervisningsminister Dorte Bennedsen, forsvarsminister Poul Søgaard, finansminister Svend Jacobsen og miljøminister Erik Holst sammen med Århus' borgmester Orla Hyllested og Aarhus Universitets rektor Carl F. Wandel forsøgt at hindre en besættelse af kasernen. Det lykkedes ikke. Den 14. november 1981 besatte en gruppe unge kasernen. På baggrund af bl.a. aktstykker i Århus Byråds arkiv, der med den nye arkivlovs 20-års regel er blevet tilgængelige, kan historien nu fortælles.

Forhistorien

Høegh Guldbergs Gades Kaserne var bygget etapevis fra 1875 og omfattede hurtigt en halv snes solide, røde murstensbygninger. Sammen med kaserner i Langelandsgade og i Vester Allé var kasernen i Høegh Guldbergs Gade i mere end 100 år med til at

Unge har plan om at besætte gammel kaserne i Århus Midtby

Hemmeligt planlægningsmøde i den indre by i Århus

Åf Peter Poulsen og Simon Hassens
 Mens politikerne på Christiansborg og Århus Kommune, militære myndigheder, undervisningsministeriet og universitetet nu offentlig har tilkendegivet, at de er blevet enige om at besætte et af de gamle kasernearealer i Århus - kan det i dag allerede siges, at en byggningskonvention af store dimensioner er på vej til at ske midt i Århus.
 Der findes ret lidt kasernearealer i Århus om at besætte det store byrindingsområde, som udgøres af den gamle Høegh-Guldbergs kaserne i midtbyen.
 Besættelsen skal ses som en reaktion på den forventede boligkrise for blandt andet unge tilflyttere.
 En del af de unge boligplanlægningsskud er gået ind i Århus, og Aarhus Kommune har besluttet sig for at sætte en stude til stede for at søge løsninger opbygget på den gamle kasernearealer.
 Det har sig indertid ikke umiddelbart klart, hvem der skal bygge, og hvem der skal betale for det. Men det er klart, at der skal bygges, og hvem der skal betale for det.
 Men i begynderen har man i Midtby og i Århus Midtby besluttet sig for at sætte en stude til stede for at søge løsninger opbygget på den gamle kasernearealer.
 Det er baggrunden for, at Undervisningsministeriet og Aarhus Universitet vil bygge kaserne med jorden så hurtigt som overnødvendigt muligt.
 Aarhus Stiftstidende erfarer, at typisk i byggerforvaltningen alvorligt frygter en gentagelse af boligproblemerne omkring nu ganske bestemt anden gammel kaserne. Embedsmændene -

Frygter nyt Christiania midt i Århus

H-51, 24.9.1981
Ministerium og militær frygter at boligaktivister skal besætte gammel kaserne

Åf Peter Poulsen
 Høegh Guldbergs Gades Kaserne i Århus midtby skal væk, og det kan ikke gå for hurtigt. For hver dag de markante, gamle bygninger står tomme, vokser faren for, at uvedkommende skal tage dem i arv.
 Det er baggrunden for, at Undervisningsministeriet og Aarhus Universitet vil bygge kaserne med jorden så hurtigt som overnødvendigt muligt.
 Aarhus Stiftstidende erfarer, at typisk i byggerforvaltningen alvorligt frygter en gentagelse af boligproblemerne omkring nu ganske bestemt anden gammel kaserne. Embedsmændene -

Kaserne sprængt luften

liver den i hvert fald ikke besat af aktivister igen!

Åf Sørensen
 Det skete i Århus i går. Tidligt på dagen rykker kommunens folk ud og afbrøder de soldater, der bor i bygningen, bliver flyttet. Et hold militært at gøre - begynder bygning.
 Der bores det ene hul efter andet, som fyldes op med sprængstof. 35 kilo i alt. Nygerrige følger interesseret arbejdet. Blandt dem adskillige af de soldater, som så sent som om natten har sovet

Klokken bliver tre - nu skal det snart ske. Men klokken 16.10 sker det sekund, der ændrer sig. De sekund, der ændrer sig, og støvet lægger sig.
 Forresten skal der i morgen aften være et stort møde på universitetet om blandt andet besættelsen af kaserne. De to nye rådmænd, Bjarne Ørum og Thorvald Ibsen, har nu fået noget konkret at tale om, når de mødes med blandt andre nogle af boligaktivi-

fastholde Århus som garnisonsby. I efterkrigsårene dalede dog antallet af soldater, der var indkvarteret i byen. I 1969 blev Vester Allés Kaserne rømmet. I begyndelsen af 1970'erne stod det også klart, at Forsvarsministeriet ville afvikle Høegh Guldbergs Gades Kaserne. Samtidig havde Aarhus Universitet brug for udvidelsesmuligheder. I 1976 udarbejdede universitetet derfor en plan. Da størstedelen af soldaterne i august 1978 forlod de efterhånden godt nedslidte bygninger, stod universitetet parat til at overtage det militære område, som tilhørte Århus Kommune, mens bygningerne hørte under Forsvarsministeriet. En overdragelse til Undervisningsministeriet var derfor nødvendig, ligesom det var nødvendigt at inddrage Fredningsstyrelsen under Miljøministeriet. Århus Kommune skulle også have vedtaget en lokalplan.

Denne blev udarbejdet i 1978-79, vedtaget i byrådet i januar 1981 og efter offentlighedsfasen færdigbehandlet i byrådet 26. august 1981. Folketingets finansudvalg bevilgede den 28. oktober 1981 5,3 millioner kr. til nedrivningen. Universitetet ønskede nemlig at rive bygningerne ned for at gøre plads til flere af de karakteristiske gule bygninger fra C.F. Møllers tegnestue. Overvejelserne om kasernearealets fremtidige anvendelse havde været mere end ti år undervejs, og baggrunden for de nu relativt hurtige politiske beslutninger var, at en gruppe unge i Århus forinden havde sat en anden dagsorden.

Frygten for et nyt Christiania

I sommeren 1980 var Officersbygningen på kasernearealet i Vester Allé blevet besat af »Boligkaravanen«. Denne gruppe af boligaktivister havde siden 1979 gang på gang besat tomme huse rundt om i Århus for at gøre opmærksom på de unges boligproblemer. Oftest var de blevet smidt ud af politiet, men BZ-bevægelsens indtog i Århus var et betydeligt irritationsmoment for bystyret. Samtidig bølgede det højt i København. Netop i oktober 1981, da Folketingets finansudvalg bevilgede pengene til nedriv-

Plakaten blev udformet af Sjællands-gadekvarterets Beboerforening, der anvendte den på beboerbladets forside. Samme plakat blev også anvendt af byens anar-kister, der holdt til i bogcafeen Regnbuen i Mejlgade. Beboerforeningens henvisning til det forestående byrådsvalg blev da erstattet af opfordringen: Besæt Kasernen!

Foto: Niels Westh.

nov. 81. nr. 139.

Et område med mange muligheder :

**HØEGH-GULDBERGSGADES
KASERNE TIL DE
BOLIGSØGENDE**

Husk kommunalvalget 17. nov.

ning af kasernen, blev brødfabrikken Rutanas og gummivarefabrikken Schiønning & Arvés forladte industribygninger besat med store uroligheder til følge.

To dage før ti-årsdagen for besættelsen af Bådmandsstræde Kaserne på Christianshavn – og dermed Fristaden Christianias 10-års jubilæum – kunne Århus Stiftstidende under overskriften »Frygter nyt Christiania midt i Århus« den 24. september 1981 berette om frygten for en gentagelse i Århus. Embedsmænd og politikere i Århus og på Slotsholmen i København erkendte, at for hver dag, de markante bygninger i Århus stod tomme, voksede faren for, at unge boligaktivister skulle besætte bygningerne. Det var dog først efter universitetets overtagelse den 28. oktober, at århusianske unge konkretiserede planerne. Århus Stiftstidende kunne 30. oktober afsløre,

at en bygningsbesættelse »af store dimensioner« var på vej til at ske midt i Århus. Aftenen forinden havde avisen været tilstede ved et møde i den indre by, hvor en gruppe unge holdt planlægningsmøde. Det skete ifølge avisen »som en reaktion på den fortvivlede boligsituation for blandt andet unge tilflyttere«. Stiftstidendes journalister blev imidlertid bedt om at forlade mødet, men kunne oplyse læserne om, at husbesættelsen blev planlagt af en gruppe på en halv snes mennesker, der kaldte sig »Direkte Aktion«. De unge gjorde gældende, at det var forkert at rive kasernen ned, så længe boligsituationen i Århus var vanskelig. Artiklen blev blandt andet illustreret af to plakater, der var ophængt i bogcafeen Regnbuen i Mejlgade. Den første rummede ordene »Tillykke Danmark. 26. september 1981 fylder Christiania 10 år«. Den anden havde slagordene »Ta' Høegh-Guldbergsgades Kaserne til de boligsøgende (...) Besæt Kasernen«.

Politikernes strategier

På Christiansborg og på Århus Rådhus havde man længe frygtet dette scenario. Den 15. januar 1981 gjorde undervisningsminister Dorte Bennedsen det klart for borgmester Orla Hyllested, at overdragelsen af kasernen fra Forsvarsministeriet til Undervisningsministeriet skulle tilrettelægges sådan, »at vi undgår risiko for, at uvedkommende trænger ind på området«. Brevet blev også sendt til de øvrige involverede parter, Poul Søgaard, Svend Jacobsen og Erik Holst. Dorte Bennedsen fremsendte også et udkast til tidsplan. Ifølge denne skulle der allerede i perioden januar-marts 1981 ske »nødvendige aflukningsforanstaltninger såsom tilmuring af døre, demontering af installationer og nedtagning af trapper«.

I Århus blev brevet behandlet af den konservative rådmand Olaf P. Christensen, der inddrog stadsarkitekten i sagen. Sidstnævnte anbefalede som yderligere foranstaltninger, »at vinduerne i stueetagen mod gaden samt vinduer i høj kælder og i stueetage mod gården udtages og lægges i depot, og at vinduesåbningerne dækkes med en træplade... Erfaringerne viser nemlig, at blokerer man dørene, så benytter de indtrængende i stedet de vinduer, som uden for store foranstaltninger kan nås fra jorden.« Denne anbefaling skete på baggrund af erfaringerne med Officersbygningen i Vester Allé. Orla Hyllested svarede (23/1) Dorte Bennedsen i overensstemmelse hermed. Han tilføjede, at kommunens nedrivningstilladelse ikke ville volde vanskeligheder. »Der har ganske vist være røster om at søge kasernebygningen bevaret, men jeg kan ikke tro, at en sådan bevaring eller fredning vil blive bakket op af byrådet, idet man jo igennem mange år har været indstillet på, at universitetet kunne overtage og bebygge grunden«.

Forsvarsministeren kunne også berolige Dorte Bennedsen. Sagen havde allerede været behandlet i ministeriet, og Forsvarskommandoen havde fået besked på »fortsat at iagttage de nødvendige forholdsregler, således at indtrængen på kasernens område ikke finder sted«.

De implicerede instanser udfoldede dog betydeligt mere kreativitet for at forhindre en besættelse. En god mulighed for at anvende de bygninger, der allerede var blevet rømmet, opstod, da Århus Teater gennemgik en større renovering. Teatret fik lov til at rejse et stort telt på den centrale kaserneplads, og i de tomme bygninger blev der etableret midlertidige faciliteter for skuespillerne. Så var bygningerne da udnyttet!

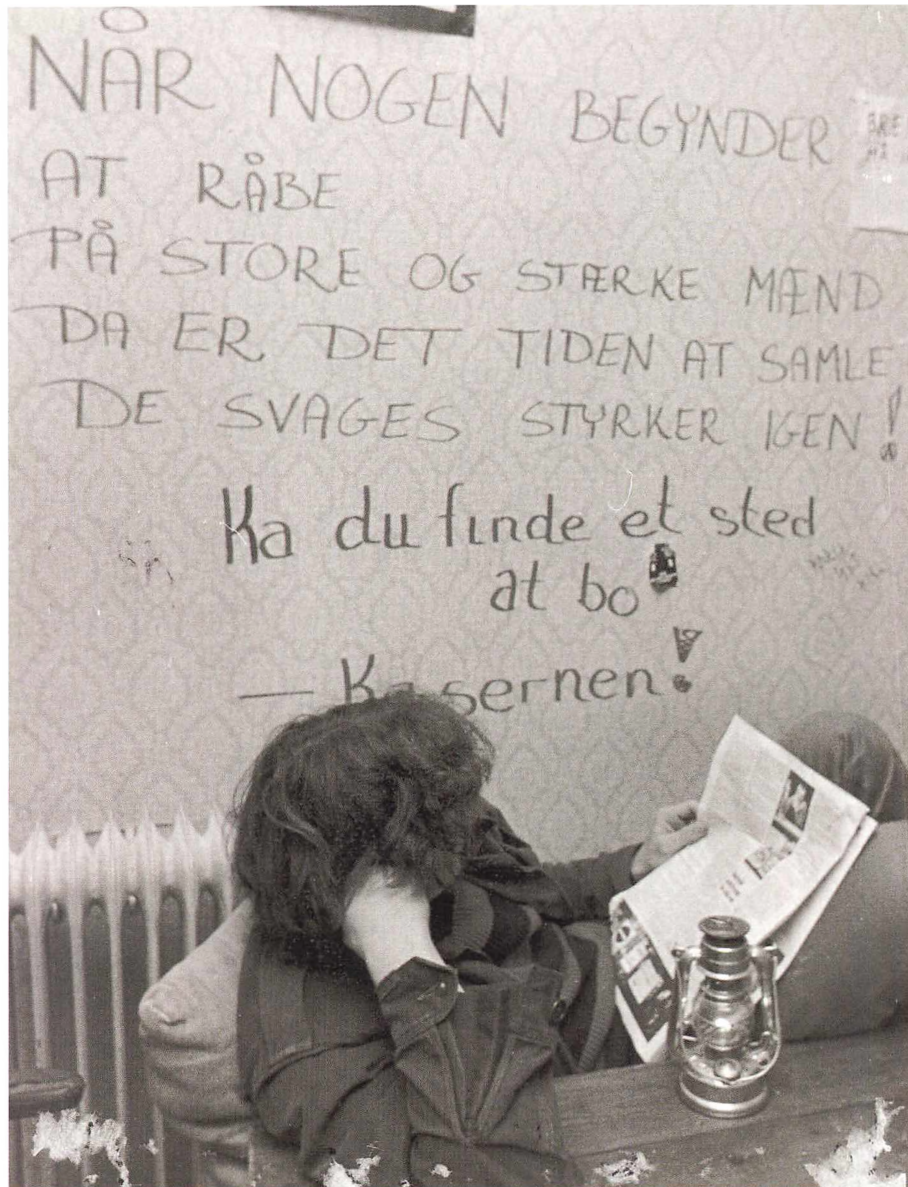
Myndighedernes planer lykkedes ikke. Kasernens skæbne krævede offentlighed,

Fotos fra kasernebesættelsen fra Sjællandsgadekvarterets beboerforenings arkiv.

Erhvervsarkivet, fotografer ukendte.

fx i forbindelse med udarbejdelsen af lokalplan. Dermed kom der fokus på sagen. I oktober kom den tilmed op i Folketinget, da VS'eren Keld Albrechtsen stillede kritiske spørgsmål til undervisningsministeren.

Kasernebesættelsen

Den 14. november 1981 besatte en gruppe unge kaserne hovedbygning. I første omgang forholdt Aarhus Universitet sig afventende og ønskede ikke politiets indblanding. Fire entreprenørfirmaer var indbudt til at give tilbud på nedrivningen. Det billigste tilbud var fra Kingo Karlsen A/S, og dette blev accepteret af Undervisningsministeriet 20. november. Om morgenen den 24. november mødte fire arbejdere fra Silkeborg-firmaet op med en gravko, og de begyndte at nedbryde hovedbygningen

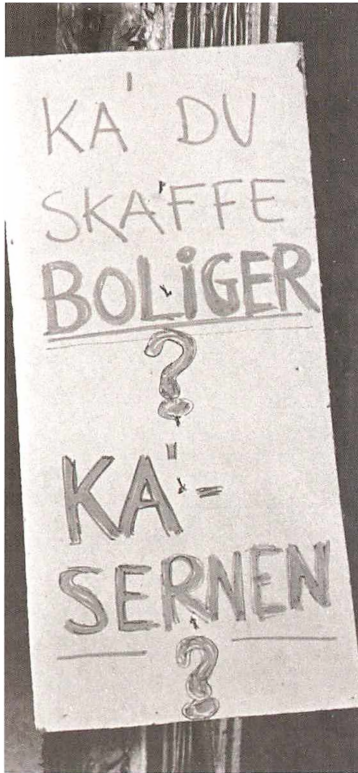
fra bagsiden. BZ'erne i bygningen fik dog overtalt arbejderne, der ifølge avisen »godt kunne se det uholdbare i den øjeblikkelige situation«, til at indstille det påbegyndte arbejde, og de begyndte i stedet at nedrive en gammel kanonhal på kaserneområdet. BZ'erne udbedrede herefter de værste skader.

Siden 14. november var antallet af unge mennesker steget til ca. 100, der nogenlunde konstant opholdt sig i bygningen, og som arbejdede meget målbevidst på at gøre bygningen mere og mere beboelig. Efter det første sammenstød med Kingo Karlsen A/S havde BZ'erne organiseret arbejdet bedre, der blev bygget barrikader – og gavlen blev forsynet med graffitien: »Hvorfor King Kong Karlsen« tilføjet et »c/o Fjern«. Den kryptiske tilføjelse lader ane, at BZ'erne havde tænkt sig at skrive mere, men aldrig nåede at blive færdige. Graffititeksten på muren var inspireret af filminstruktøren John Guillermins nyindspilning af filmen *King Kong*, hvormed kæmpegorillaen, der spredte panik og rædsel, var blevet aktualiseret. De store betonkugler i forening med navnet på Silkeborg-firmaet gjorde øgenavnet King Kong Karlsen ganske oplagt.

Fotos fra kasernebesættelsen fra Sjællandsgadekvarterets beboerforenings arkiv.

Erhvervsarkivet, fotografer ukendte.

Sagen kom op i byrådsmødet den 25. november 1981. Det skete på foranledning af DKP'eren Per Kristensen. Han ønskede, at byrådet skulle pålægge magistraten at undersøge mulighederne for at indrette midlertidige kollegieværelser. Efter en lang debat blev sagen sendt til udvalgsbehandling. Under debatten fremhævede rådmand Olaf P. Christensen, at besættelsen af Christiania var blevet accepteret, fordi der ikke var nogen planlægning for området. For kaserneområdet i Høegh Guldbergs Gade var der derimod en lokalplan, som var vedtaget af byrådet.

To dage senere gjorde Olaf P. Christensen universitetet opmærksom på det samme. Han gjorde det klart, at besættelsen var i strid med lokalplanen og dermed også med kommuneplanloven. Rådmanden anmodede derfor universitetet om en redegørelse for, hvorledes universitetet »agter at sikre lokalplanens overholdelse«. Rådmanden lagde dermed pres på universitetet, og reaktionen kom den 1. december 1981. I en officiel skrivelse henvendte universitetets rektor og direktør sig direkte til BZ'erne. Vagtselskabet Securitas afleverede 100 eksemplarer af brevet på kasernen.

I skrivelsen henvistes til de trufne politiske beslutninger, hvorefter det formelt konstateredes: »Den bygning, som De opholder Dem i, er i henhold hertil bestemt til nedrivning«. Rektor nævnte, at nedrivningen var blevet forsinket, men nu stod umiddelbart foran sin gennemførelse. I den anledning *konstaterede* universitetet, at BZ'erne havde skaffet sig uberettiget adgang til bygningen; *meddelte*, at opholdet i bygningen var ulovligt og på eget ansvar, og *opfordrede* BZ'erne til uopholdeligt at forlade stedet. Universitetet forbeholdt sig til slut »at anvende alle nødvendige, lovlige midler til at sikre gennemførelsen af den af myndighederne vedtagne planlægning og nedrivning.«

Samtidig modtog rektor og byrådet en del sympatierklæringer til fordel for BZ'erne. Studenterrådet, fagudvalg ved forskellige universitetsinstitutter, privatpersoner og foreninger protesterede mod nedrivningsplanerne. Socialrådgiverforeningen i Århus Amt udtalte fx i en resolution den 9. december sin støtte til de unge. »Vi har fuld forståelse for deres handling, idet der såvel i Århus som i andre byer mangler steder, hvor de unge kan udfolde sig på deres egne betingelser«. Socialrådgiverne fandt det i øvrigt forståeligt, at de unge i lyset af boligsituationen »nu griber til direkte aktion«, og opfordrede de ansvarlige politikere til at imødekomme de unges ønsker.

Kingo Karlsen A/S skulle betales, uanset om arbejderne udførte konkrete og relevante nedbrydningsarbejder på kasernegrunden eller ej. Den 10. december anmodede rektor politiet om at rydde bygningen.

Om morgenen den 16. december overraskede en 124 mand stor politistyrke BZ'erne ved at trykke et par ikke særligt godt barrikaderede døre ind. Politiet anholdt 17 mere eller mindre sovende og påklædte aktivister. Herefter blev der givet grønt lys til »King Kong Karlsen« og hans folk. Man reddede enkelte værdifulde ting ud, blandt andet en gammel ovn – så var der ikke tid til mere. Ved 10-tiden hamrede jernkuglerne ind i nordgavlen. Ved middagstid var hele den ene ende af bygningen lagt i ruiner, og sidst på eftermiddagen var stort set hele bygningen forvandlet til en stor bunke murbrokker.

Den hårdhændede nedbrydningsmetode kostede universitetet flere hundrede tusinde kroner. Kontrakten med Kingo Karlsen måtte genforhandles. Det oprindelige tilbud byggede på den forudsætning, at bygningen kunne nedrives over en længere periode, og værdifulde byggematerialer kunne være blevet solgt til gen-

Aarhus Universitets rektor, Carl F. Wandel, fik sig også et øgenavn – og en plads opkaldt efter sig. Bagved lå kasernebygningen.

Fotograf ukendt.

Arbejdet med nedbrydningen af den store kasernebygning varede hele dagen 16. december. I projektørlys gjorde jernkuglen det af med de sidste rester kort før midnat.

Foto: Niels Westh.

brug. Alene skifertaget kunne have indbragt omkring 40.000 kr. Nu var det knust i småstumper.

Tilbage var blandt andet en stor beboelsesbygning. Den blev ikke besat, men blev beboet af nogle militærfolk til det sidste. Natten til den 9. februar 1982 overnattede de fortsat i bygningen. Senere samme dag var de øjenvidner til bygningens endeligt. 35 kg. sprængstof, Dynamex, et mægtigt drøn, og bygningen faldt sammen på få sekunder. »Jeg sprængte, fordi det er hurtigst, nemmest og billigst, når en gammel bygningen skal fjernes«, udtalte Kingo Karlsen til B.T.

Var kasernen bevaringsværdig?

Efter Dorte Bennedsens brev i januar 1981 havde miljøministeren kontaktet Fredningsstyrelsen, der i løbet af foråret gennemgik kaserneanlæggets bygninger. Styrelsens konklusion blev sammenskrevet i et notat 21. maj 1981. I notatet hed det bl.a.:

»Anlægget er med sine rødstensbygninger omkring den grønne plads i sig selv smukt, men harmonerer dårligt med Århus Universitets nye store gulstensbygninger, der (...) ligger så tæt på kasernen, at afstanden enkelte steder nu kun er et par meter. Fredningsstyrelsen finder, at Høegh Guldbergs Kaserne kunne have udgjort et fint og helstøbt anlæg, hvis dets kvaliteter i tide havde været erkendt. (...) En bevaring af bygningerne på nuværende tidspunkt, hvor den gennem mange år forberedte udbygning af Århus Universitet er ved at blive realiseret, vil ikke være i kaserneanlæggets interesse. Ved nedrivning af kasernebygningerne vil Århus Universitet, der er en arkitektonisk manifestation af mere bemærkelsesværdig art end kasernen, kunne få sin planlagte afslutning og arealmæssige afrunding.«

Det lignede »bestilt arbejde«. Under overskriften »Noget smukt gammelt bras« havde Århus Stiftstidende 4. oktober tegnet et mere nuanceret portræt af de gamle kasernebygninger. I artiklen blev det i indledningen fastslået: »De byggede solidt, de gamle. Og de fedtede ikke med hverken mursten eller tømmer. Ikke noget simpelt hastværk med lige mure, betonelementer, pindeloft og et lokumstag. Nej, godt med gesimser, friser og anden ornamentik. Store bjælker og brede planker. Det var håndværk«. Det blev også bemærket, at staten mildt sagt ikke havde overdrevet istandsættelsen og vedligeholdelsen. Om hovedbygningen hed det, at den var »absolut beboelig og med anvendelige toiletter og badeforhold, men uisoleret«. Til boligformål ville bygningen ikke blive billig at varme op, udtalte et par militærfolk.

En bevaring var dyrest. Stadsarkitekten vurderede, at det teknisk var muligt at indrette kollegieværelser i den gamle mandskabsbygning, men det ville koste 7,4 mill. kr. Her over for stod de 5,3 mill. kr., der var bevilget til nedbrydningen.

Efterspil

Nedrivningen fik en række efterspil. Det første fandt sted samme dag som nedrivningen. I byrådsmødet 16. december 1981 blev kommunisternes forslag behandlet. I Orla Hyllesteds fravær fungerede daværende rådmand (fra nytår 1982 borgmester) Thorkild Simonsen. »Punktet er noget om en bygning, der ikke er mere. Er der nogle bemærkninger?«, spurgte han. Det var dér. Venstrefløjen kritiserede nedrivningen, men måtte tage konsekvensen og trække forslaget om midlertidige kollegieværelser i kasernebygningen tilbage. Bygningen var jo væk.

Studenterrådet rejste efterfølgende kraftig kritik af rektor Carl F. Wandel for hans fremgangsmåde. Rådet mente, at han havde misbrugt sin stilling til at forhindre en debat i konsistorium, og de indgav derfor klage til Folketingets ombudsmand. Det fik de ikke noget ud af, men sagsakterne i universitetets arkiv viser, at Wandel nok burde have klaret sagen mere smidigt. På universitetets vegne frafaldt han dog påtalebegæringen mod BZ'erne, som derfor ikke blev sigtet.

De århusianske BZ'ere lod sig ikke slå ud. Den 9. januar 1982 besatte den samme gruppe en nedlagt trikotagefabrik. »Vi vil have et ungdomshus. Et sted, hvor vi kan være på vores helt egne betingelser«, udtalte aktivisterne. Kun elleve dage senere

King Kong Karlsen og hans kolleger

Virksomheden Kingo Karlsen A/S i Silkeborg hører til en af nedbrydnings- og genbrugsbranchens pionervirksomheder. Da Jens Kingo Carlsen i 1955 startede som selvstændig nedbrydningsentreprenør skete det med »koblen, hammer og barkede næver«. Nedrivning havde hidtil været et bijob for almindelige entreprenører. Store saneringsmodne byområder i forening med den økonomiske vækst fra midten af 1950'erne gjorde nedbrydning til en selvstændig industrigren. Som følge af materialeknaphed var genbrug oprindeligt en selvfølge, men i løbet af 1960'erne blev det almindeligt, at de fleste nedbrudte bygningsmaterialer blev kørt på lossepladser. Bulldozere mejede nu »skidtet« ned, hvorefter det blev dumpet på både godkendte og ikke-godkendte steder. Miljøbevægelsens fremkomst i 1970'erne, oliekrisen i 1973 og Miljøbeskyttelsesloven i 1974 gjorde op med »smid-væk-kulturen«. Genbrug, energibesparelse m.m. blev nye fænomener, der optog høj og lav og gammel. I takt hermed etablerede nedbrydningsvirksomhederne »butikker« i form af lagerhaller og lagerpladser for genbrugsmaterialer. I 1996 blev der vedtaget en miljøkontrolordning (NMK 96), hvorefter der ved selektiv nedbrydning skal genanvendes mindst 80% af materialerne. Branchen, der i 2004 tæller godt 30 virksomheder, sætter selv målene højere. Kingo Karlsen A/S, der nu ledes af tredje generation, gennemførte i 2002 omkring 100 nedbrydningsopgaver med en genanvendelsesprocent på 97,8. Det sidste er sikkert i BZ'ernes ånd!

Nedbrydnings- og genbrugsindustriens udvikling er et spændende, men uudforsket område. I Erhvervshistorisk Årbog 2004 har forfatteren til nærværende artikel givet en første beskrivelse. Læs mere på Erhvervsarkivets hjemmeside: www.sa.dk/ea/

blev de igen sat på porten af politiet, denne gang efter anmodning fra den radikale rådmand, Bjarne Ørum. Byrådskollegaen, rådmand Thorkild Ibsen fra SF, gav løfte om et ungdomshus, men det blev aldrig til noget. Senere BZ-aktioner fandt sted i bygninger, der aldrig kunne blive »et nyt Christiania«.

Aarhus universitet var blevet meget klogere. I Høegh Guldbergs Gade fandtes endnu nogle gamle militærbygninger, der husede Statens Avissamling og Hjemmeværnets undervisningslokaler og depoter. I efteråret 1983 planlagdes rømningen og nedrivningen af disse bygninger. For at undgå en gentagelse tog universitetet forholdsregler, der umiddelbart synes ret overdrevne, men ikke desto mindre udtrykker den fremherskende frygt for yderligere problemer.

Da universitetet havde »begrundede formodninger om, at der stadig kan være risiko for bygningsbesættelser i Århus-området« bad man Undervisningsministeriet om, at »nedrivningen foregår så stilfærdig som muligt«. Nedbrydningen burde derfor ikke udbydes i licitation, men blot overlades Kingo Karlsen A/S. Universitetet foreslog endnu en forholdsregel: Gulve, skillerum og trapper skulle nedrives successivt med fraflytningen, og materialer opbevares inde i bygningen. Derved blev bygningen løbende gjort ubeboelig. Der var endnu et argument for denne fremgangsmåde, nemlig at der dagligt var militære køretøjer foran bygningen. Derfor »vil ingen udenfor bygningen bemærke noget usædvanligt«. Universitetet anmodede i sit brev om et telefonisk svar fra ministeriet – i sig selv en bemærkelsesværdig forholdsregel! Af Kingo Karlsens arbejdsplan for nedbrydningsarbejdet kan vi se, at ministeriet tiltrådte universitetets foranstaltninger. Et internt notat i universitetets arkiv viser yderligere, at der blev taget endnu flere forholdsregler. Under den indvendige nedbrydning skulle der fortsat være tændt lys i bygningen om aftenen og i weekenderne. Dette arbejde skulle ske i løbet af 20 dage og være færdigt den 31. oktober 1983. Dagen efter skulle Kingo Karlsen fjerne »samtlige vinduespartier, således at bygningen den 1. november om aftenen fremtræder som en tom åben skal«.

Frygten for et århusiansk Christiania var drevet over. Med hjælp fra King Kong Karlsen.

Kenn Tarbensen er arkivar ved Erhvervsarkivet i Århus

Kilder

Erhvervsarkivet:

Århus Byråds arkiv: Journalsag 134-1981, »Høegh Guldbergs Kaserne«.

Århus Kommune, Bygningsinspektoratets arkiv: »Nedrevne bygninger, Høegh Guldbergs Gade 8«.

Sjællandsgadekvarterets Beboerforenings arkiv: Beboerbladet (div.numre) og fotos. Preben Rasmussens samling: Udclip om Århus-kaserner (mappen »Militær«).

Aarhus Universitet, Journalkontoret:

Journalsag 1980-331-2: »Høegh Guldbergs Kaserne – Overtagelse og nedrivning«.

Journalsag 1981-89-2: »Besættelsen af Høegh Guldbergs Kaserne – Rektors fremgangsmåde«.

SPØRGE - KASSEN

SPØRGE - KASSEN

Hvornår kom kartoffelpesten til Danmark?

Da jeg ikke har kunnet finde noget svar, håber jeg at I kan hjælpe mig. Hvornår kom Kartoffelpesten til Danmark og til resten af Europa?

Jeg håber meget, at I kan hjælpe mig.

Mange venlige hilsner
Birgitte Kylmann

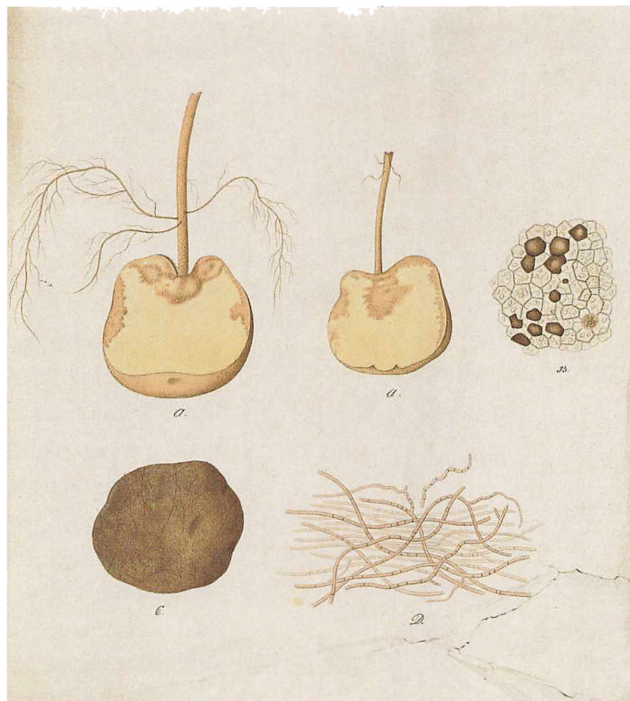
Svar

I september 1845 blev man også i Danmark klar over, at den var helt gal med kartoflerne. Småsyge kartofler var ikke noget nyt, det havde man fx længe kendt til i det fattige Irland, hvor omkring 90 procent af befolkningen hidtil havde holdt sulten fra døren ved at spise kartofler. Men nu var tale om en ukendt pest, som fik kartoflerne til at rådne i jorden. På det amerikanske kontinent kendte man sygdommen allerede i 1843, og den var muligvis i Europa allerede året efter. Man mener, at den kom med handelsskibene fra Sydamerika, som fragtede fuglegødning (guano) og altså også læggekartofler til Europa. Ingen vidste endnu med sikkerhed, hvad sygdommen skyldtes, og det myldrede frem med forklaringer, hvoraf de fleste var ret fantasifulde og udokumenterede. Plantekemi var nemlig endnu et noget udforsket emne.

I Danmark var man ikke i samme grad afhængig af kartoffelavl som flere steder i udlandet, men folk blev bange. Turde man sætte kartofler på bordet? Eller fodre køer og svin med dem, kogte eller rå? Både central- og lokaladministrationen blev straks sat på sagen, og i løbet af få dage var Sundhedskollegiet (svarende til nutidens Sundhedsstyrelse) klar med et cirkulære. Man rådede folk til at slå koldt vand i blodet. Man skulle bare skære det fordærvede bort – og syge kartofler kunne stadig bruges til at lave brændevin af. Reelt vidste man dog meget lidt om situationen, og der var embedslæger, som oplevede, at hele familier fik dårlig mave af kartoflerne.

Danske Kancelli (datidens Indenrigsministerium) og toldmyndighederne samlede oplysninger fra hele landet frem til 1847. Materialet blev videresendt til en videnskabelig kommission på Polyteknisk Lærestanstalt. Her støttede man sig dog mest på egne kontrollerede forsøg. Allerede i sensommeren 1846 kunne kommissionen slå fast, at sygdommens årsag var en skimmelsvamp, som spredtes gennem luften. Noget middel mod sygdommen fandtes foreløbig ikke, og hver gang sommeren var våd, blev kartoffelhøsten ringe. Efterhånden fik man dog skaffet kartofler, der var mere modstandsdygtige mod angreb, og man fandt i 1870'erne også en særlig måde at hyppe kartoflerne på, så skimmelsvampen ikke så let bredte sig fra bladene til kartoffelknoldene under jorden.

At kartoffelpesten ramte så hårdt i 1845 og de nærmeste år

derefter skyldtes både politik og strukturproblemer i datidens landbrug. I Irland døde en million mennesker af sult eller af sultens følgesygdomme, og det forstærkede masseudvandringen til især USA. I Danmark blev kartoffelpestens effekt mere behersket. En positiv virkning var faktisk, at det satte gang i ny forskning, og situationen tvang myndighederne til at udvise mere åbenhed over for befolkningen. Der er i disse år gang i en spændende international og tværfaglig forskning i kartoffelpesten, som handler om andet og mere end selve de syge kartofler. Man kan bl.a. læse mere i min artikel »Kartoffelpesten i Danmark i 1840'erne – et spørgsmål om oplysning og forskning« i bogen *Landbrug, lokalhistorie og langt fra Danmark. Festskrift til Erik Helmer Pedersen 2002*.

Margit Mogensen
Seniorforsker, ph.d., Rigsarkivet.

Billede: Under mikroskop så man, hvordan kartoffelpesten, en skimmelsvamp, ødelagde kartoflerne. (Generaltoldkammeret, Kartoffelsygen, pk. I 1845-47, Rigsarkivet)

SPØRGE - KASSEN

SPØRGE - KASSEN

Nationalsang

Jeg har læst Jeres Spørgekasse og set, at »Der er et yndigt land« ikke er Danmarks officielle nationalsang. Men kan man så få at vide, hvilken sang der er? Og er det forresten rigtigt, at »Der er et yndigt land« er skrevet om Langeland? På forhånd tak.

Katja Lassen

Svar

En nationalsang er en patriotisk sang, som er formelt anerkendt af regeringen og/eller regenten i et land, som landets officielle nationale sang. Med udviklingen af nationalstater op gennem det 19. og 20. århundrede har stort set alle lande valgt en nationalsang, som synges eller afspilles ved højtidelige lejligheder. Danmark har faktisk to officielt anerkendte nationalsange. Den ene, og vel nok den mest almindelige, er »Der er et yndigt land«. Sangen blev skrevet i 1819 af Adam Oehlenschläger. Man mener, at Oehlenschläger skrev sangen på Langeland. Her vokser bøgen mange steder helt ud til kysten, og det gav angiveligt inspiration til »...så længe bøgen spejler sin top i bølgen blå«.

Johannes Ewalds »Kong Christian stod ved højen mast« fra 1779, kendt som kongesangen, anvendes, når de kongelige er til stede. Melodien fik sin nuværende form med Kuhlaus »Elverhøj« fra 1828. »Kong Christian« anbefales i øvrigt af Udenrigsministeriets Udenrigstjeneste til officielle lejligheder. Men dette er ikke altid en populær anbefaling. Fx er der ofte blevet piftet højlydt, når man ved store sportsbegivenheder har spillet »Kong Christian« i stedet for »Der er et yndigt land«.

Ole Magnus Mølbak Andersen
Redaktør for Siden Saxo

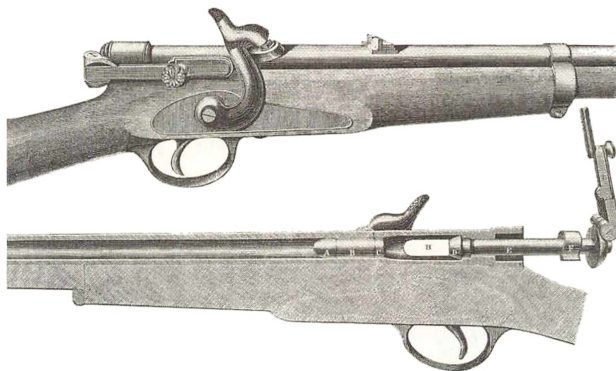
Forladere og bagladere

Kan de danske tab i krigen 1864 forklares med dårligere våben, og kendte man i den danske hærledelse til bagladegeværer?

Axel Olsen

Svar

I mange år har vi fra dansk side forklaret nederlaget i krigen 1864 med, at den preussisk-østrigske hær i 1864 var bedre bevæbnet end den danske. Dette er imidlertid en sandhed med modifikationer. For det første var det kun preusserne, der havde bagladegeværer – det såkaldte tændnålsgevær. For det andet kæmpede det danske infanteri hovedparten af deres større træfninger med østrigerne, der som danskerne var forsynet med forladegeværer. Endelig var det altovervejende artilleriet, altså kanoner, der afgjorde krigen 1864. I midten af 1800-tallet forskedes der i hele Europa og i USA i nye geværtyper. Danmark indførte i 1850'erne tapriflen og senere Miniériflen, der begge

var moderne forladere med riflet løb, hvor man fortsat skulle stampe projektilet ned fra riffelmundingen med en ladestok. Men systemerne var rimeligt effektive og prøvet i kamp. Disse systemer blev benyttet i bl.a. den franske hær, der i 1859 havde vundet over Østrig. Erfaringerne fra de europæiske slagmarker sagde entydigt, at de moderne forladere virkede.

Preussen havde siden 1840'erne eksperimenteret med bagladerifler, der gav skytten mere bevægelsesfrihed, f.eks. kunne han ligge ned og lade. Samtidig steg skudhastigheden fra et til to skud i minuttet til op mod otte skud i minuttet. Dette oplevede de danske styrker et par gange i løbet af krigen, hvilket medførte uhyggelige tab. Særligt i træfningen ved Lundby, 3. juli 1864, viste de preussiske rifler deres overlegenhed. Bagladerifler havde reelt ikke været i nogen europæisk hær i krig, og i USA blev de primært benyttet af kavaleriet. Derfor havde kun Preussen og Norge udleveret bagladere til deres hær.

Det altafgørende blev dog artilleriet. Danmark havde påbegyndt anskaffelse af riflet skyts, og en række ældre kanoner blev opriflet. Derved fik de en længere rækkevidde. Imidlertid nåede man ikke at anskaffe riflet skyts til fæstningerne, hvorfor danskerne ved Dybbøl blev nedkæmpet af langtrækkende preussisk artilleri udenfor dansk rækkevidde.

Krigen 1864 blev i høj grad tabt af politikerne, der førte en aggressiv udenrigspolitik, der på ingen måde blev fulgt op af de fornødne militære bevillinger. Fæstningsværker, udrustning etc. var på ingen måde på plads, og man havde i mere end ti år skåret kraftigt i bevillingerne.

Lars B. Struwe

Arkivar ved Rigsarkivet og redaktør for Siden Saxo

Litteratur

Johannes Nielsen, 1864. Da Europa gik af lave. Odense 1987.

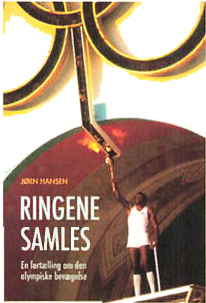
John Christensen & Henrik Stevnsborg, 1864. Fra helstat til nationalstat. Fårevejle 1998.

Jørn Hansen:

Ringene samles

En fortælling om den olympiske bevægelse

Syddansk Universitetsforlag, 2004. 158 s. 158 kr.

Ringene samles skildrer den olympiske bevægelses historie fra grundlæggelsen i 1894 og op til nutiden. Det er historien om en af de store fortællinger fra det 20. århundrede, der trods begyndervanskeligheder og forhindringer undervejs i dag står stærkere end nogensinde. Bogen skildrer OLs forandring fra en idealistisk bevægelse til en kommerciel organisation. Men læserens møder også berømte OL-deltagere som fx Sonja Henie og Jesse Owens

fra 1930'erne og Katarina Witt og Carl Lewis fra 1980'erne.

Inge Adriansen og Palle O. Christiansen:

Forskellige mennesker?

Regionale forskelle og kulturelle særtræk

Skippershoved, 2003. 248 s. 248 kr.

I bogen forsøger kyndige fagfolk at indkredse, hvordan folk kan være forskellige fra landsdel til landsdel, og der gives flere bud på baggrunden for de faktiske forskelle. Fx fortælles om dansk identitetsdannelse, om den vestjyske selvopfattelse, om det særligt sønderjyske ved Sønderjylland, samt om regionale forskelle som resultat af forskellige måder at udnytte naturressourcerne på i det gamle landbosamfund.

Jacques Blum og Eva Bøggild:

Auschwitz

En introduktion

Lindhardt og Ringhof, 2004. 164 s. 199 kr.

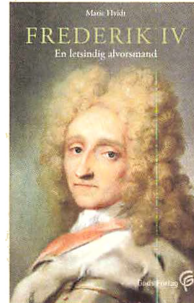
Bogen, der leverer facts, baggrundsmateriale og overblik om Auschwitz, tager udgangspunkt i tyskernes egne daglige optegnelser af livet i lejren. Der er bl.a. afsnit om Auschwitzkompleksets indretning; tøj, mad, indkvartering og hygiejne; dødsårsager; medicinske eksperimenter; modstandsbevægelse, oprør og flugt samt evakuering og befrielse.

Marie Hvidt:

Frederik IV

En letsindig alvorsmand

Gads Forlag, 2004. 296 s. 299 kr.

Et portræt af Frederik 4., der regerede 1699-1730 som enevældig konge. Der fortælles om kongens liv, kongegerning, lange udlandsrejser, krige, hustruer, børn og elskerinder – herunder bortførelsen fra Clausholm Slot af den elskede Anna Sophie Reventlow. Forfatteren giver en levende beskrivelse af enevoldstiden med al dens pragt og armod.

Merete Ipsen:

Brudekjolefortællinger

Kvindemuseets Forlag, 2004. 210 s. 198 kr.

Bogen tager udgangspunkt i Kvindemuseets store samling af brudekjoler – i alt ca. 100 kjoler fra 1862 og til i dag. Alle kjoler er ledsaget af historier om de kvinder, som har brugt dem: hvad lavede de, før de blev gift, hvordan fejrede de brylluppet og hvordan gik det dem siden. Bogen er rigt illustreret med billeder af brude, af brudepar og af bryllupsfester.

Rasmus Jørgensen:

Folkestrejken

Da hovedstaden gjorde oprør

Documentas, 2004. 176 s. 189 kr.

Fra 26. juni til 4. juli 1944 gik den københavnske befolkning i strejke, i en gengældelsesaktion mod spærretiden, som tyskerne havde indført. Med udgangspunkt i beretninger fra folk, der tog del i begivenhederne eller var vidner til dem, gengiver forfatteren de højspændte begivenheder, som de udspandt sig i de københavnske gader. Desuden bliver de politiske beslutninger og konsekvenser belyst.

BOGNYT

Michael Klos:

Den 1. verdenskrig

Europas historie 1870-1930

Systime, 2004. 209 s. 210 kr.

Det indledende kapitel starter i 1870'erne og ser nærmere på udviklingen, som førte op til krigens udbrud. De næste 3 kapitler beskæftiger sig med selve krigen, herunder selve forløbet, livet i skyttegravene og udviklingen på hjemmefronten. Det sidste kapitel ser på en række af krigens konsekvenser og tegner nogle hovedlinjer frem til 1930erne. Hvert kapitel består af en historisk fremstilling og en kildedel.

Erling Møller og Lars Møller:

Man er vel hardbo...

600 års familiekrønike fra Nordvestjylland

Fundet til udgivelse af bog om slægten i 1900-tallet fra Balleby og Krabbesmark, 2 bd., 2004. 611 og 444 s. 485 kr.

Bogen rummer 600 års vestjysk og dansk kulturhistorie. Med 100 fortællinger henvender bogen sig til et langt bredere publikum end almindelige slægtsbøger. Det første bind fortæller på 100 kapitler danmarkshistorien, sådan som den udspandt sig for en slægt af Lemvig-borgere og jævne nordvestjyske bønder i udkanten af det danske kongerige. Bind 2 er en mere traditionel anetavle, og bindet rummer desuden 250 efterslægtstavler.

Peter Tudvad:

Kierkegaards København

Politikens Forlag, 2004. 512 s. 349 kr.

Kierkegaards København giver en kalejdoskopisk skildring af Guldalderens København og et detaljeret indblik i dens forskellige institutioner: politiet, borgervæbningen, brandvæsenet, vægterkorpset, kirkerne, rangforordningen, lavsvæsenet, hospitalet, fattigvæsenet, teatret, universitetet, skolerne, kollegierne, bordellerne, fængslerne, befodringsvæsenet og meget andet. Alt sammen med udgangspunkt i personen Kierkegaard, der kan beskrives som 'alletiders københavner'.

SKØNLITTERATUR:

Toril Brække:

Brosten

Hovedland, 2004. 384 s. 298 kr.

En historisk roman, hvor vi – gennem 50 år fra 1860erne og frem til første verdenskrigs udbrud – følger Sara og hendes mand Jacob til patricierbyen Trondhjem, hvor manden skal åbne en købmandsforretning. Sammen med portrættet af Sara viser forfatteren tidens rivende, økonomiske udvikling og de store sociale forandringer, der sker – med opgangstider og sildeeventyr, gennem fallitter og ny fremgang.

FOR BØRN:

Stine Grynberg:

Bondekost og herskabsmad

Madens danmarkshistorie 1850-1920

Alinea, 2004. 137,50 kr.

Bogen handler om Danmarks udvikling fra landbrugsland til industrisamfund – set fra køkkenet. Med udgangspunkt i almindelige menneskers dagligdag fortælles om Danmarks industrialisering – om levevilkår, arbejdssituationer og sygdomme, som blev konsekvensen af de store forandringer. Bogen indeholder desuden en række opskrifter på datidens mad. Kan læses fra ca. 12 år.

Irma Torres:

Lykken er en halv lagkage

På sporet af en barndomserindring

Dansklærerforeningen, 2004. 127 s. 175 kr.

I bogens første del fortæller tyskfødte Irma Torres om de første 12 år af sit liv, hvor hun oplever Hitler-Tyskland. Hun beretter om sin flugt til Danmark og om det efterfølgende ophold som tysk flygtning i Hasselølejren på Falster. I bogens anden del karakteriseres selvbiografien som genre. Bogen kan læses fra ca. 11 år.

GRUNDLOVE ER IKKE GRATIS

– forfatninger i Danmark 1848-1866

Overgangen fra enevælde til demokrati i Danmark var på sin vis ublodig. Der fandt ingen væbnet revolution sted i København. Til gengæld udbrød der borgerkrig mellem de forskellige dele af staten. Indførelsen af Grundloven kostede blod, sved og tårer.

Vilhelm Rosenstand: Ottende Brigades angreb ved Dybbøl 18. april 1864 (*Det Nationalhistoriske Museum på Frederiksborg, Hillerød*).

Demokratiets første årtier i Danmark blev en bevæget tid. Der var stort set politisk krise hele perioden igennem. Og landet måtte igennem to krige, som i mange henseender fik skelsættende betydning. På Rigsarkivet findes i original alle de forfatninger, riget forsøgte sig med i de første årtier.

Periodens forfatninger er blevet anskuet under flere synsvinkler. Disse kan kategoriseres i tre overordnede grupper. Den første er udviklingen mod almindelig valgret. Denne synsvinkel kom siden til at fortrænge andre vigtige indsigter. Udviklingen kan også anskues som en bevægelse mod en parlamentarisk styreform. Denne synsvinkel har kun fået mindre opmærksomhed, selv om det i afgørende situationer var et vigtigt spørgsmål, om regeringen i første række stod til ansvar over for Rigsdagen eller over for kongen. Endelig kan man opstille en tredje synsvinkel, hvor perspektivet er udviklingen hen mod nationalstaten.

Denne synsvinkel dominerede tiden selv – sammen med udviklingen mod parlamentarisk styreform. For det afgørende spørgsmål var: Kunne rigets tyske dele i det hele taget indpasses i et demokrati, hvor danskerne havde flertal, eller sagt på en anden måde, ville det lykkes at skabe en demokratisk stat af flere nationer?

Demokratiet udløste voldsomme konflikter i datidens dansk-tyske helstat. De vundne rettigheder blev begrænset igen, da grundloven fik sin afgørende revision i 1866. Denne første del af Danmarks vej mod demokratiet kan lære os at forstå, hvilke lidenskaber demokratiets gennembrud kan rejse andre steder.

Revolution og grundlove 1848-1849

1848 så revolutioner i mange europæiske hovedsteder. En del var blodige, enkelte ublodige. Revolution kom der også i den dansk-tyske helstats to hovedstæder, Kiel i Holsten og København i Kongeriget Danmark. Her gik det i første omgang, uden at blodet flød, men en demokratisk udvikling blev sat i gang, som var med til at sprænge staten.

Den europæiske uro nåede Danmark i nogle højspændte martsdage 1848. Da det politiske systemskifte blev kendt den 21. marts 1848, drog københavnernes begejstret – og fredeligt – til kongen på Christianborg. (Illustration fra Danmarks Historisk Billedbog III, 1971)

Kongeriget Danmark var i 1848 blot en del af den dansk-tyske helstat. Den omfattede også hertugdømmerne, Slesvig, Holsten og Lauenborg. Hertugdømmerne rummede ca. 40 procent af befolkningen. Holsten og Lauenborg indgik samtidig i Det Tyske Forbund. Kongen herskede enevældigt, men monarkiet blev nu udsat for voldsomme spændinger.

Det demokratiske gennembrud betød, at folkelige kræfter krævede indflydelse. Det gjaldt ikke blot forfatningen, som skulle regulere styret og forholdet mellem helstatens dele, men i den sidste ende også, om hertugdømmerne skulle udskilles af monarkiet og indgå i et nyt Tyskland. Det var denne spænding, der førte til Treårskrigen 1848-1850.

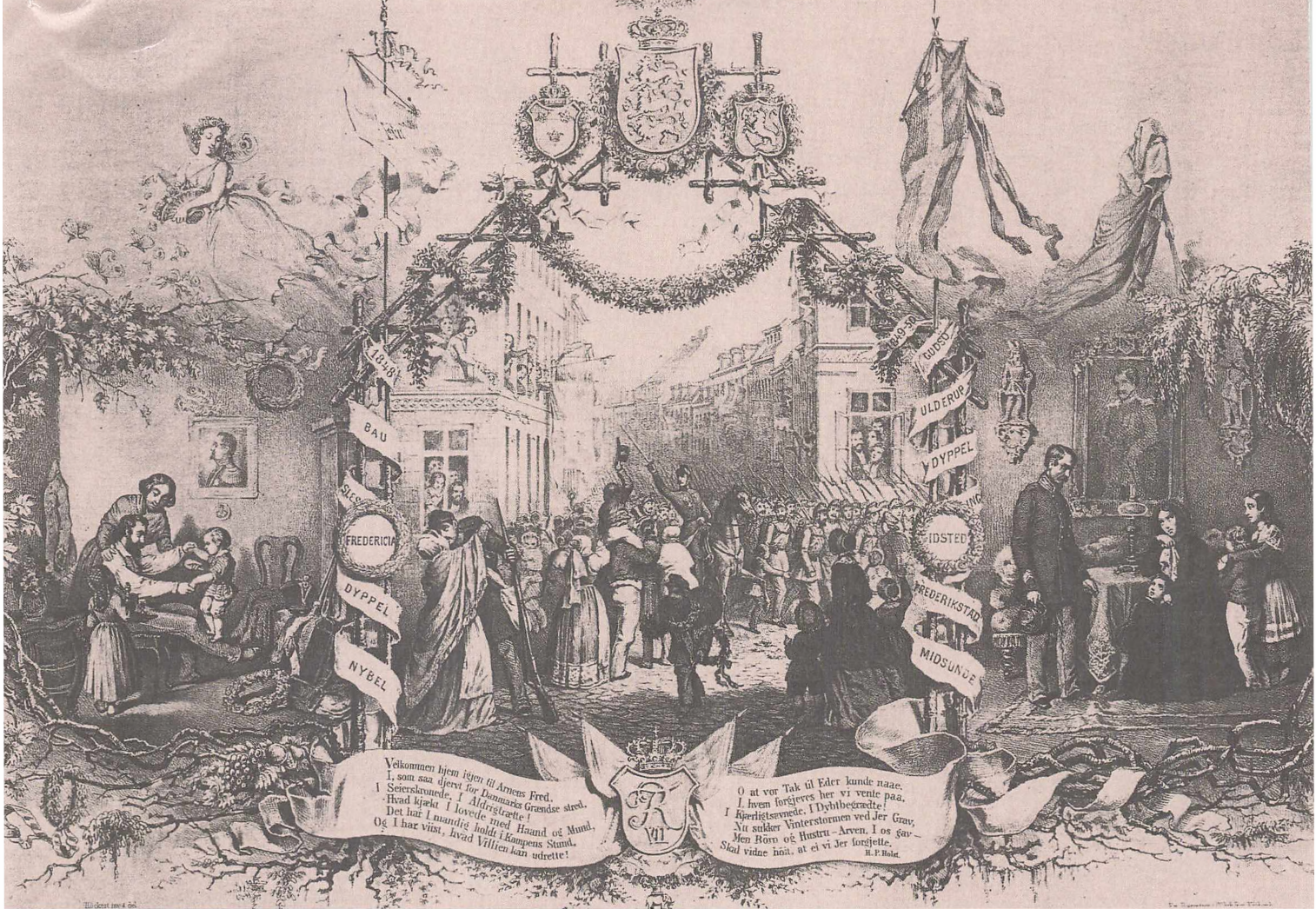
Krigen 1848-1850

Begivenhederne i marts 1848 i Kiel og København så i første omgang fredelige ud, men det endte alligevel med borgerkrig mellem danskerne og slesvig-holstenerne. Alle krav om en fælles slesvig-holstensk forfatning blev afvist i København. Det samme gjaldt kravet om Slesvigs optagelse i Det tyske Forbund.

Krigens gang var dybest set bestemt af de europæiske stormagter. Danske styrker kunne slå de slesvig-holstenske, når vi stod over for dem alene. Men når Prøjsen og Østrig greb ind, led vi nederlag. Resultatet blev, at også store dele af Nørrejylland blev besat af tyske tropper, i sommeren 1848 og igen i 1849. Havde Danmark ikke haft herredømmet på havet, var det gået endnu værre.

Det var folkestemningen i store dele af Tyskland, der førte til, at Prøjsen og Østrig blandede sig militært. På den anden side pressede de øvrige europæiske magter dem ud igen. Hverken Rusland, England eller Frankrig ønskede nemlig Danmark afgørende svækket. Groft taget blev der således krig om sommeren, våbenhvile om vinteren.

Soldaternes modtagelse i København i sommeren 1849 – efter sejren ved Fredericia – blev dyrket af kunstnerne. Her et samtidigt stik af den svenske maler J.F. Höckert (Rigsarkivet, Forsvarets Arkivers billedsamling).

Den dansk-tysk helstat genskabes 1851-1852

England, Frankrig og navnlig Rusland havde den interesse, at den nordtyske stat Projsen ikke blev for dominerende ved udsejlingen fra Østersøen. Selv om Danmark vandt krigen, da Østrig og Projsen måtte trække sig ud, kunne hverken regeringen eller kongen fra København bestemme, hvordan rigets styre nu skulle være.

Monarkiets indretning blev forhandlet på plads med stormagterne. Det skete ved aftaler, der blev indgået 1851-1852. Resultatet blev, at den dansk-tyske helstat blev opretholdt.

I Kongeriget Danmark blev den frie forfatning bevaret, som var givet med juni-grundloven 1849. I hertugdømmerne blev derimod kun de rådgivende stænderforsamlinger, som havde eksisteret siden 1836, tilladt. Men hvordan kunne demokrati eksistere side om side med enevælde inden for rammerne af samme stat?

Statskup 1854

Den dansk-tyske helstat måtte have en fælles grundlov. Den kom i 1854. Situationen var også i Danmark præget af, at reaktionære kræfter igen havde fået overhånd over det meste af Europa. Fællesforfatningen blev ikke forelagt den danske rigsdag, før

den blev udstedt. De demokratiske partier så den derfor som et grundlovsbrud. Den blev heller ikke forelagt i hertugdømmernes stænderforsamlinger. Den blev kort og godt udstedt af kongen. Fællesforfatningens parlament hed rigsrådet.

Ganske vist fik Danmark demokrati med junigrundloven 1849, men det blev ikke uden videre statskik, at regeringen udgik af flertallet på rigsdagen. I årene efter 1849 blev regeringen i stadig mindre grad præget af partierne på rigsdagen. Det var hovedsagelig embedsmænd og holstenske adelige, der blev ministre. Det var en sådan regering, der stod bag, da kongen mod rigsdagen udstedte fællesforfatningen 1854.

Det kom ikke til at gå stille af. Men mange demokratiske politikere forstod trods alt, at for en tid kunne elementer af enevælde være nødvendige, hvis den dansk-tyske stat skulle overleve. Og de erkendte indtil videre, at Danmarks selvstændighed kunne stå og falde med helstaten.

Danmark sætter demokratiet igennem 1855

I 1854-1855 rejste den danske rigsdag sig til kamp mod statskuppet. Forhandlingerne blev lange. Den internationale situation ændrede sig, fordi England og Frankrig kom i krig med Rusland (Krimkrigen). Det betød, at reaktionære kræfter over det meste af Europa igen var på tilbagetog.

I Danmark blev resultatet, at den dansk-tyske helstat i 1855 fik en ny, mere demokratisk fællesforfatning. Den blev forhandlet med den danske rigsdag, som måtte godkende indskrænkninger i junigrundloven, men hertugdømmernes stænderforsamlinger kom ikke på samme måde til at tage stilling.

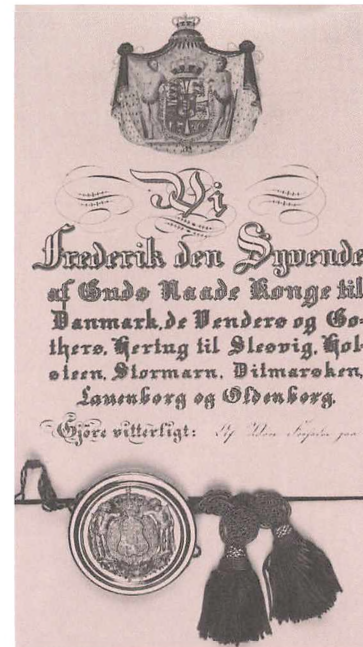
Under denne udvikling tog kongen også en ny regering. Den blev nu for længere tid domineret af demokratisksindede ministre. De fleste kom efterhånden fra det nationalliberale parti, der sammen med Bondevenerne var stærkt repræsenteret i rigsdagen. Det skabte de første tendenser til parlamentarisk statskik. Statsminister eller konseilspræsident blev fra 1857 C.C. Hall, og det blev hans opgave at få den nye forfatning til at fungere.

Holsten melder sig ud 1858

Holsten var økonomisk rigets mest moderne del. Men politisk var Holsten præget af, at adelige godsejere nød store privilegier. Fællesforfatningen kunne de til nød godtage, men det var sværere for dem at affinde sig med, at der var kommet en regering af danske demokrater. Flere kendte holstenske aristokrater forlod nu regering og administration i den stat, deres slægter havde tjent i århundreder.

Holsten havde også sine demokrater. De fleste af dem foretrak, at Holsten gled ud af den dansk-tyske helstat. Planerne om et nyt Tyskland havde lidt skibbrud i 1848, men liberale demokrater vejrede efter midten af 1850'erne på ny morgenluft. For at tage vinden ud af sådanne kræfter støttede de reaktionære regeringer i Prøjsen og Østrig de holstenere, der krævede garantier, som den danske regering fandt uantagelige.

Holstenerne boykottede arbejdet i det fælles rigsråd, som var dannet efter 1855-forfatningen. Under ydre tryk fra Prøjsen og Østrig, som var presset frem af den tyske opinion, måtte regeringen i 1858 ophæve fællesforfatningens bestemmelser for Holsten. Hertugdømmernes plads i den dansk-tyske helstat blev fra da et udenrigspolitisk spørgsmål, som fremkaldte krise på krise.

Hvem, der skulle følge efter Frederik 7. på tronen, var et storpolitisk spørgsmål. Det blev endeligt forhandlet på en konference i London, der i maj 1852 førte til en traktat. Her godkendte stormagterne, at prins Christian af Glücksborg og hans efterkommere skulle arve den danske trone, hvis den oldenborgske kongeslægts mandslinie uddøde med Frederik 7. – og sådan gik det. Ved Frederik 7.s død i 1863 blev prins Christian af Glücksborg til Christian 9. Grundloven krævede dog, at Rigsdagen bekræftede arvefølgeordningen. Det skete med tronfølgeordenen af 31. juli 1853. (Rigsarkivet)

Anders Sandøe Ørsted,
Geheimconferentsraad, R. af E., Sit., D. M. pp.

Den 75-årige A.S. Ørsted havde den udsatte post som regeringsleder, da forfatningen i 1854 blev ændret uden om Rigsdagen. Han havde været fremtrædende embedsmand under hele den sene enevælde. Stik efter maleri af C.A. Jensen, bragt i Illustreret Tidende ved hans død i 1860.

Demokratiets krav om handling 1861

På den danske rigsdag dominerede demokraterne, hvad enten de regnede sig som nationalliberale eller bondevenner. De ønskede stærkt de økonomiske og sociale reformer, som demokratiet naturligt måtte føre til. Og de ønskede kontrol med regeringsmagten. Men hvordan skulle den nationalliberale regering få vedtaget gyldige love for hele riget, når rigsrådets holstenske medlemmer ikke ville deltage i arbejdet?

Blandt danske demokrater vandt den opfattelse mere og mere frem, at forfatningen igen skulle ændres. Holstens medlemskab af Det Tyske Forbund viste sig at være en løftestang for indblanding – ikke bare i holstenske forhold, men også i slesvigske, ja i sidste ende tilmed rent danske. Når Holsten ikke ville være med, måtte det lukkes ude. Der kunne så gives en ny fælles grundlov for Danmark og Slesvig (Sønderjyl-

Forhandlingerne forud for grundloven 1866 bragte godsejerne til magten. 1865-70 var grev C.E. Krag-Juel-Vind-Frijs både konseilspræsident (statsminister) og udenrigsminister. Positionen blev understreget af det store østjyske gods Frijsenborg med nyopført hovedbygning i den populære nyrenæssance stil. Det var næsten et slot, arkitekten F. Meldahl havde skabt. (*Stik i J.P. Trap: Kongeriget Danmark, 2. udg. 1879*)

land). Kun derved ville demokratiet vinde terræn. I den folkelige bevidsthed gled sådanne synspunkter let i ét med modviljen mod tysk indflydelse i Slesvig, som det nu også gjaldt om at sikre for Danmark.

Størstedelen af Bondevennerne havde denne opfattelse, og de mest demokratisk sindede dele af De Nationalliberale nærrede samme anskuelse. Under valgkampen til Folketinget i 1861 samlede de underskrifter ind på sådanne krav. På den største adresse kom der mere end 70.000 underskrifter. Ejderprogrammet var således forstået ikke så meget et dansk nationalt program som det demokratiske Danmarks løsning på et ufremkommeligt forfatningsretligt problem.

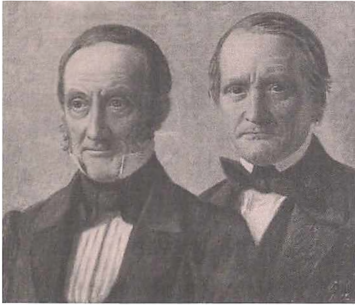
Forfatningen 1863, der førte til krig

Statsminister Hall var i en meget vanskelig situation, som han kun så alt for skarpt. Føjede han holstenerne og de tyske stormagter, ville det betyde indskrænkninger i demokratiet. Dem ville hverken bondevenner eller nationalliberale tolerere. Gav han efter for den demokratiske og nationale opinion i Danmark, ville det føre til krig. I årevis veg Hall uden om.

Men i 1863 brød Hall overtvært. Den nationalliberale regering tog parti for sine egne demokrater til venstre i rigsdagen. Det var endnu et skridt i retning af det parlamentariske princip. Og den lod vedtage en ny fællesforfatning for Kongeriget Danmark og Hertugdømmet Slesvig alene. Ganske rigtigt førte novemberforfatningen til krig. Krig med stormagterne Østrig og Prejsen.

Der var næppe nogen i regeringen, der troede, at Danmark kunne vinde krigen. Allermindst konseilspræsident Hall. En tid havde man håbet på undsætning fra Sverige. Men mere realistisk kunne det synes, at forsvaret i Sønderjylland dog ville holde en tid. Imens ville England, Frankrig og Rusland sikkert igen blande sig. Resultatet kunne måske så alligevel blive godt.

Førende skikkelser blandt Bondevennerne var bl.a. juristen Balthazar Christensen og skomageren J.A. Hansen, som her er skildret af Constantin Hansen i 1862 i forbindelse med udførelsen af det store maleri af den grundlovgivende forsamling. (Kr. Hvidt: *Det politiske portræt i Danmark*, 1983).

Den nationalliberale jurist C.C. Hall (1812-1888) var med i politik fra 1854. Men det er tiden som statsminister op til 1864, han huskes for. Bruddet med helstatspolitikken førte til krig. Tegning af H. Olrik 1865 (*Danmarkshistorisk Billedbog III*, 1971)

Sådan gik det ikke. Frederik 7. døde i november 1863. Det lykkedes efterfølgeren Christian 9. at presse Hall bort, så ledelsen af regeringen i stedet kunne overtages af en mere helstatsvenlig nationalliberal. Det betød politisk svækkelse og usikkerhed om målene. Danmark tabte derfor også forhandlingerne om freden, ligesom nederlaget i krigen måske blev værre end forudset. Ved freden i Wien 1864 mistede riget ikke blot Holsten og Lauenborg, men måtte også afstå hele Slesvig (Sønderjylland).

Konge- og godsejermagt – grundloven 1866

Regeringen måtte tage ansvaret for, at krigen blev tabt. Regeringen var national-liberal, så det blev dette parti, der kom til at undgælde. Partiet havde med nederlaget i 1864 i det store hele udspillet sin rolle. Regeringen blev nu først domineret af højtstående embedsmænd og siden af danske godsejere. Som stand skulle de nu få politisk comeback.

Godsejerne udnyttede den chance, som bød sig. Novemberforfatningen var blevet meningsløs efter tabet af Slesvig. Junigrundloven uindskrænket krævede kun Bondevennerne. Alle andre ville have konservative garantier ved et landsting, hvor den almindelige valgret ikke slog igennem, på den ene eller på den anden måde. Det gjaldt også De Nationalliberale, selv om de havde været med til at tegne demokratiet.

De Nationalliberale var i situationen det eneste parti, som kunne borge for, at udviklingen mod parlamentarisk styreform fortsatte. Alligevel brød Bondevennerne (Venstre) til sidst med De Nationalliberale og lukkede godsejerne ind i varmen. Resultatet blev grundloven af 1866, der gjorde et godsejerdomineret landsting og kongemagten til basis for regeringen.

Få år senere begyndte en ny forfatningskamp i Danmark. Den kom til at stå mellem Højre og Venstre, mellem landsting og folketing, mellem godsejere og bønder. Denne langtrukne forfatningskamp viser, at det var demokratiet, der førte til krig, som det var demokratiet, der tabte.

Først i 1901 vandt demokratiet igen. Da sejrede parlamentarismen, så ingen regering siden har kunnet blive siddende, hvis Folketingets flertal udtrykte sin mistillid.

Grundlove er ikke gratis

I Danmark har vi selv blodigt erfaret, hvad andre stater siden har været ude for. Og hvad der stadig udspiller sig flere steder i verden, fx som på Balkan i 1990'erne. Sættes demokratiet igennem, må folkeviljen bestemme, hvilke folkeslag der skal regeres hvordan – sammen eller særskilt.

Vi hylder med rette demokratiet, men af demokratiets tidligste historie i Danmark kan vi også lære, hvilke overgangsproblemer det kan føre med sig. Vi behøver ikke godkende, men bør kunne forstå, hvilke lidenskaber demokratiets gennembrud kan rejse.

Johan Peter Noack er rigsarkivar og dr.phil.

Artiklen er let revideret i forhold til den første version, som publiceredes i udstillingsavisen i forbindelse med Rigsarkivets udstilling i Folketinget i 1999 i anledning af grundlovens 150 års jubilæum

FREMMED I FREDERIK 6.S KØBENHAVN

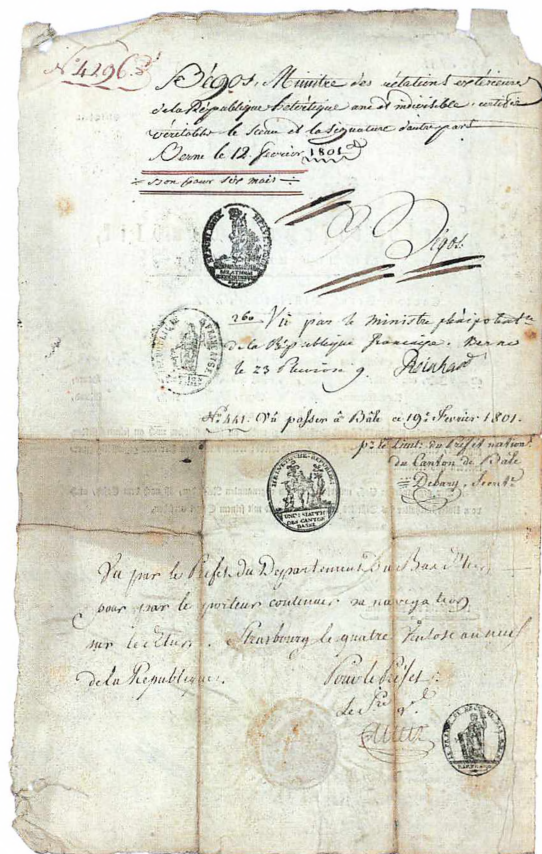
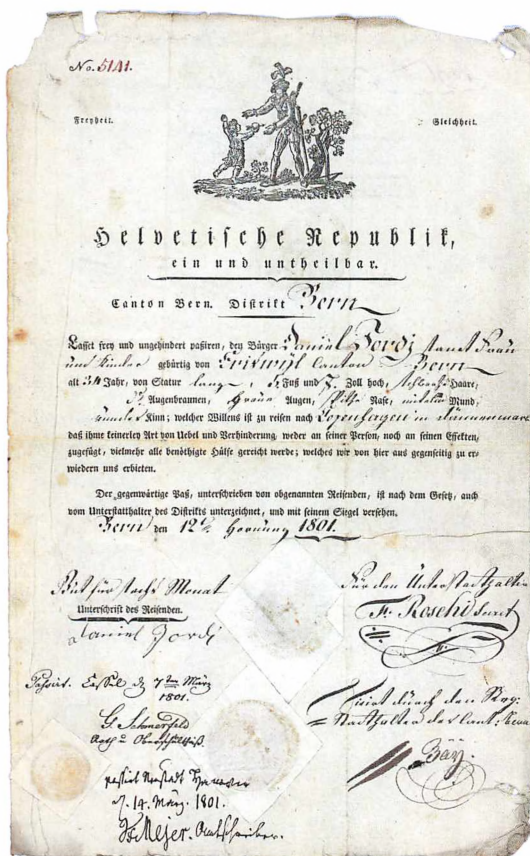

Daniel Jordys rejsepas fra Bern til København 1801. I 1801 rejste den 34-årige Daniel Jordy med kone og fire børn fra Bern i Schweiz til København, og herfra videre til Antvorskov, som han havde forpagtet. Familien blev resten af livet i Danmark. Passets for- og bagside er overstrøet med stempler og påtegninger af de forskellige politimyndigheder, som har set passet under rejsen til København.

Landsarkivet for Sjælland m.m.

I ngen stat – selv ikke den mest totalitære – har i tidens løb kunnet forhindre, hverken at nogle af dens indbyggere forlod landet, eller – hvad der som regel var meget værre – at fremmede udefra krydsede ind over grænsen og slog sig ned i landet. Der er derfor heller ingen stat, hvor spørgsmålet om forholdet til de udrejsende og de indrejsende ikke har stået på den politiske dagsorden – nogle gange åbent og artikulert, andre gange skjult og undertrykt. Sådan er og har det også været i Danmark i umindelige tider.

I 1700-tallet og langt ind i 1800-tallet lykkedes det med restriktive værnepligtslove den danske regering at forhindre, at for mange jyske bønderkarle stak af til Holland og Holsten, hvor lønnen var langt højere end på heden. Også indvandringen søgte man dengang nøje at regulere, ikke mindst ved regulære indrejseforbud over for folk,

som efter datidens mening var særlig farlige; først og fremmest jøder, jesuitter, katolske gejstlige og sigøjnere. Alle andre skulle være forsynet med pas, der jo dengang blev udstedt for hver enkelt rejse, og ikke som i dag for en årrække.

På samme måde som begivenhederne den 11. september 2001 pludselig gjorde terrorbekæmpelse til et af de højest prioriterede indsatsområder i den vestlige verden, betød den franske revolutions dramatiske forløb og makabert, blodige højdepunkt, at det med ét stod klart for magthaverne i Europas mange store og små stater, at det var meget vigtigt at holde vågent øje både med egne statsborgere, men også med fremmede, som kunne tænkes at være »smittebærere« af revolutionære ideer. Selvom situationen i Frankrig i løbet af 1790'erne faldt nogenlunde tilbage i de vante folder under først en førstekonsul og senere en kejser, kunne den danske prinseregent og senere konge Frederik 6. ikke tænke på Paris, og det, der var sket dér under revolutionen, uden at få kuldegysninger. Han var godt klar over, at den menneske- og samfundsopfattelse, som havde været den centrale drivkraft bag den franske revolution, ikke var forsvundet, fordi Napoleon var kommet til magten, men at den tværtom deltes af flere og flere. Og han vidste også, at disse ideer var uforenelige med det enevældige regime, som han selv var øverste chef for. Svaret på den nye udfordring var en kraftig udbygning af hovedstadens politi, skærpede pas- og kontrolbestemmelser samt endelig i 1815 styrkelse af den overordnede politiledelse ved oprettelse af en politichefstilling under kancellipræsident Knuths kommando.

At rejse med pas

Siden 1600-tallet skulle man for at rejse fra den ene landsdel til den anden være forsynet med et pas, der fortalte, hvem man var, hvorfra man kom, og hvorhen man agtede sig. Alle skippere og færgemænd havde pligt til at kontrollere, at deres passagerer var udstyret med gyldige pas, og hvis de vovede at sætte pasløse folk over vandet, var straffen hård. Udstedelse og kontrol af rejsepas var en oplagt politiopgave, der udenfor København blev varetaget af by- og herredsfogederne, mens den for hovedstadens vedkommende frem til 1801 lå under magistraten. Året før var det imidlertid blevet besluttet at overdrage opgaven til Københavns Politi, for – som der står i reskriptet af 5. december 1800 – »finder kongen, at ordenshåndhævelse og den offentlige roligheds vedligeholdelse i residensstaden fordrer en mere udvidet politiindretning sammesteds«. Sigtet var altså ganske klart at styrke paskontrollen, og politimester Haagen kunne da også glæde sig over, at der fulgte penge med i form af en nyoprettet fuldmægtigstilling. Før politiet kunne overtage pasopgaverne, skulle der imidlertid skaffes et passende kontor, for de beskedne lokaler, man havde haft siden den store by- og rådhusbrand i 1795, var ikke egnede til at modtage folk af alle rangklasser. Løsningen blev Charlottenborg, hvor man i juni 1801 kunne åbne et præsentabelt paskontor, og her forblev man frem til 1815, hvor paskontoret sammen med det øvrige politi flyttede tilbage til Nytorv til det splinternye råd- og domhus (i dag Københavns Byret).

De Rejsendes Kontor i København

I årene 1807-1814 var Danmark i krig med England, og det førte til øget overvågning af udlændinge, sådan som det jo altid sker i krigstider. Derfor udbyggede man i 1811 paskontoret til en hel afdeling med det moderne klingende navn De Rejsendes Kontor. Her blev der ansat to fuldmægtige, og for passkriverens vedkom-

Fra 1801 til 1815 lå paskontoret på Charlottenborg, og fra 1815 i C.F. Hansens splinternye råd- og domhus på Nytorv, i dag Københavns Byret (Kunstakademiets Bibliotek).

mende bestemtes det, at han både i de pas, han udstedte, og i en særlig pasprotokol skulle »aftegne med nøjagtighed den rejsendes signalement«.

Rejsekontorets andenfuldmægtig tog sig af alle nyankomne, hvis navne, stand og ankomstdato han noterede i en såkaldt eksaminationsprotokol. Samtidig prøvede han at danne sig et billede af de nyankomne for at finde ud af, om der var mistænkelige personer imellem, som skulle overvåges nøjere under deres ophold i byen. Med enkelte undtagelser var alle nyankomne »pligtige til uopholdeligt efter ankomsten *personligt* at fremstille sig for at lade deres pas undersøge, og »for øvrigt at være eksamination underkastet ang. øjemedet med rejsen samt det videre, hvortil omstændighederne kunne give anledning«.

Ud over de to juridiske fuldmægtige ansattes to betjente, som bl.a. skulle bruge en del af deres tid som politispioner, eller som det formuleredes i reskriptet på »at underrette sig om de rejsendes forhold«, og »have øje med deres omflytning i staden«.

Hvor godt skal danskerne behandle de fremmede?

Med oprettelsen af De Rejsendes Kontor i 1811 havde politiet fået skabt faste rammer for fremmed- og paskontrollen, og de videreførtes uændret de næste mange år. Derimod blev kontrollen med Københavns egne indbyggere kraftigt udvidet i slutningen af 1815, hvor hovedstaden inddeltes i seks politidistrikter under ledelse

af juridisk uddannede politiassistenter. Samtidig fik alle husejere ordre om hver halve år at udfylde og aflevere skemaer med oplysninger om alle beboerne i deres ejendomme, ligesom alle tjenestefolks flytninger løbende skulle indrapporteres. Alt dette samledes hos de nye politiassistenter, der derudover også skulle holde øje både med kriminelle og mistænkelige fremmede.

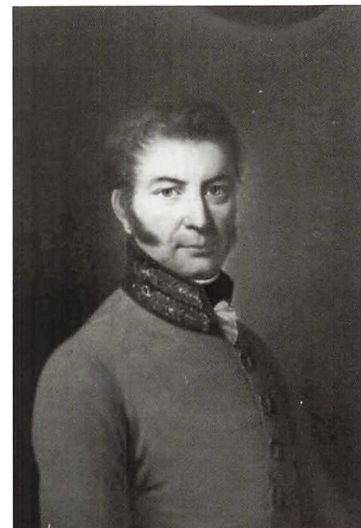
Få måneder før oprettelsen af de københavnske politidistrikter var der på overordnet plan sket en kraftig styrkelse af politiindsatsen, da Frederik 6. gav chefen for Danske Kancelli, Frederik Julius Knuth, en række særlige beføjelser som politichef. Knuth var en energisk og meget dygtig embedsmand, og dernæst var han helt enig med kongen i, at man måtte holde et meget skarpt øje med både egne undersåtter og fremmede tilrejsende for at forhindre farlige og systemundergravende ideer i at spredes.

Forud for indførelsen af politidistriktsordningen drøftede Knuth sagen indgående med både den nye politidirektør Otto Hvidberg og med kancelliets juridiske superhjerne, Anders Sandøe Ørsted, og et af de temaer, der blev berørt, var danskernes forhold til de fremmede. Politidirektøren mente, at man her til lands behandlede udlændinge alt for blødsødent:

»Man undser sig her ved at fordre den fremmede strengt til regnskab i henseende til sit ærinde (...) Den fremmede viser her sjældent mindste høflighed, thi han modtages med for megen forekommenhed, som kan være elskværdigt nok, men aldrig en selvstændig stat tjenligt (...) Indtil den danske nation tid efter anden, om det er muligt, kommer så vidt, at den alvorligt viser fremmede, hvorledes den forstår at sætte pris på sit eget værd, må det fra offentlig side vanskeliggøres den fremmede at tage enten kort eller langt ophold her; han måtte i almindelighed bestandig være under en art af opsigt, han måtte ikke letteligen optages i klubberne som rejsende medlem og ingenlunde uden det offentliges mellemkomst. Indfødsretten skulle yderst sparsomt tildeles en fremmed. Det skulle gøres ham vanskeligt, om ikke umuligt, at blive jordegodsejer, thi fremmede bondeplagere behøver vi ikke. Hemmelige ordensforbindelser måtte ingensinde lette ham vejen til at nå sine hensigter. Alt dette og meget mere skulle sættes inden sine vise skranker, og da ville nationen uformærkt nå selvstændighed, og den fremmede ville da på en mere beskeden måde gøre sine fordringer gældende«.

Om Hvidberg virkelig var en så forbitret fremmedhader, som citatet lader ane, er nok et spørgsmål. Han havde jo som nytiltrådt politidirektør en interesse i at vise, at tingene ikke havde fungeret under forgængereren, og at der nu var brug for flere ressourcer for at få rettet op på sløseriet, bl.a. ved at få inddelt København i politidistrikter.

Når det gjaldt behandlingen af udlændinge, var Anders Sandøe Ørsted lodret uenig med Hvidberg. Han mente ikke, at der var brug for mere politi eller mere kontrol med de rejsende. »Revolutionære skridt er både imod nationens karakter og tillige imod tidsalderen«, skrev han, og fortsatte: »Politiet i København behøver derfor efter min bedste overbevisning aldeles ikke at forstærkes for at sikre mod farer for revolutionære skridt.« Med oprettelsen af De Rejsendes Kontor i 1811 havde man, efter Ørsteds mening, fået indført en paskontrol, der var strengere end i de fleste andre lande, og der var derfor ingen grund til yderligere at skærpe reglerne. »At fremmede skulle på alle måder drilles og plages her i landet«, sådan som Hvidberg lagde op til, kunne Ørsted ikke tage alvorligt, og han mente, at det var

Otto Himmelstrup Hvidberg (1771-1822). Maleri af ukendt kunstner. Politihistorisk Museum. I 1815 blev Hvidberg chef for Københavns Politi, og han var den første der udstyredes med titlen politidirektør. Hvidberg havde tidligere været fuldmægtig på De Rejsendes Kontor, og fra 1808 kontorchef hos Københavns Brandkommission.

Anders Sandøe Ørsted (1778-1860). Maleri af C. W. Eckersberg fra 1821. Det Nationalhistoriske Museum på Frederiksborg. Den langelandske apotekersøn Anders Sandøe Ørsted var uden tvivl kancelliets dygtigste jurist, og ikke mindst havde han skabt sig denne position gennem et omfattende og vidtfavnende forfatterskab. Det var derfor ikke overraskende, at Ørsted i 1815 blev bedt om at tage stilling til reformplanerne for det københavnske politi.

en meget farlig vej at slå ind på. »Beskedenhed, gæstfrihed og evne til fordomsfrit at bedømme andre nationer og lære af dem har hidtil hørt til prydelse i den danske nationalkarakter,« slog han fast.

Ørsted vendte således tommelfingeren ned til en stramning af pas- og udlændingebestemmelserne, hvorimod han fandt, at politidistriktsinddelingen var en god idé, og den blev derfor snart efter indført.

Dagligdagen på et paskontor

Desværre er ingen af paskontorets pas- eller eksaminationsprotokoller bevaret, så vi kan ikke følge de daglige kontoraktiviteter ekspedition for ekspedition. Heldigvis blev en del mere vanskelige sager forelagt politidirektøren, ligesom der ikke sjældent tilgik kontoret ordrer oppefra, og alle disse sager kan vi finde i politichefens og politidirektørens korrespondancesager.

Det daglige arbejde på kontoret gik med pasudstedelser og protokolindførsler, men der var naturligvis en del korrespondance, ligesom der skulle føres regnskab med de gebyrer, der blev opkrævet for hvert pas. Eksempelvis kunne statskassen i 1814 indkassere et nettoprovenu fra det københavnske paskontor på over 11.000 rigsdaler, så pasudstedelsen var en ganske god indtægtskilde for staten.

I De rejsendes Kontor var det naturligvis vigtigt at kunne identificere de ankomende, således at de kunne blive behandlet korrekt i henhold til rang og stilling. Efter 1800 var der i de fleste europæiske lande blevet indført uniformer til embedsmændene, og de blev naturligvis også båret under udlandsrejser. På samme tidspunkt indførtes også mange steder klasseinddelte fortjenstordener efter fransk forbillede, og også disse ordenstegn bar man fast påsyet uniformen. For at lette identifikationen bad politidirektøren i 1816 Ordenskapitlet om at få en fortegnelse over alle europæiske ordner, og det fik han. Derimod måtte han skyde en hvid pil efter sit ønske om også at få farvelagte tegninger af alle uniformer.

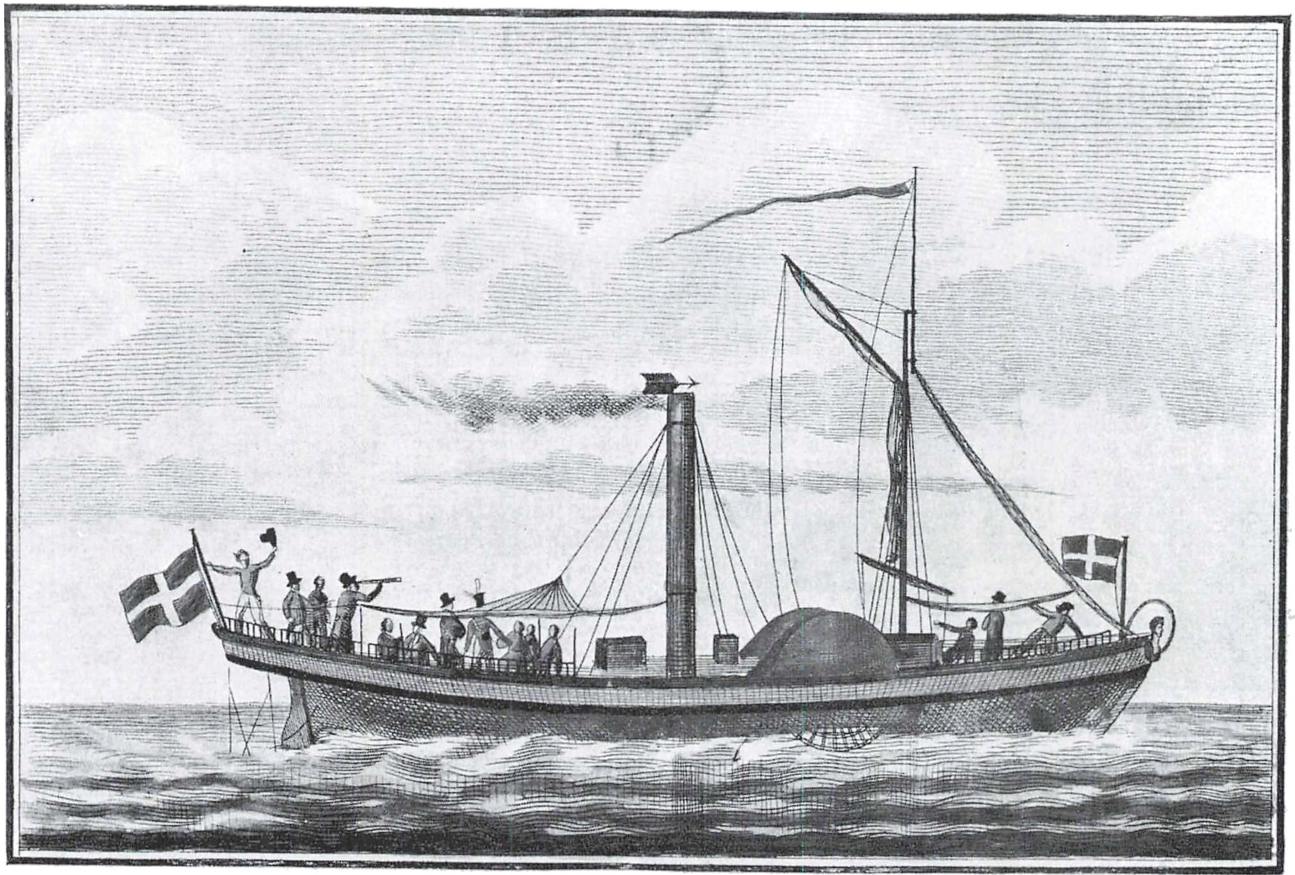
Paketbåden til Kiel – den farlige og bekvemme forbindelse sydpå

Efter at freden i 1815 havde sænket sig over Europa, blev den faste skibsforbindelse mellem København og Kiel genoptaget, og det var via denne linie, at mange fremmede kom til hovedstaden. Med båden den 22. juli 1816 ankom den netop da meget populære tyske forfatter og videnskabsmand Ernst Moritz Arendt, der skulle have skrevet dårligt om Danmark, og som oven i købet, umiddelbart før han gik om bord i rutebåden til København, var blevet fejret af kielerprofessorerne. Under Arendts københavnerophold holdt politibetjente ham under nøje observation, ikke mindst for at finde ud af »det selskab, han søger«. Med samme båd som Arendt var der i øvrigt også en anden »tvetydig person« – en oberst Møller, men han fik ikke samme grundige overvågning under sit ophold.

Paketbåden til Kiel betød en nem og hurtig forbindelse sydpå, og den blev endnu mere driftssikker, efter at man i 1819 havde sat damperen Caledonia ind på ruten. Men det var også en farlig forbindelse, for det var ad den vej, farlige og mistænkelige personer – og med dem farlige og mistænkelige ideer – hurtigt og nemt kunne trænge sig lige ind i hjertet af det enevældige Danmark.

På trods af paketbådens farlighed var den hurtige forbindelse til Kiel en stor fordel for landet, og ikke mindst for rejselystne københavnere, der nemt kunne komme af sted sydpå. Om bord på båden fra København befandt der sig ikke sjældent også

Dampskibet Caledonia

tidligere straffede personer, som myndighederne på denne måde kunne slippe af med. Det var jo før man kunne tænke på at sende dem til Amerika! Den københavnske politidirektør gjorde sig dog altid den ulejlighed at orientere sin kollega i Kiel, så han ikke skulle blive sur over at blive belemret med københavnske kriminelle, men kunne sørge for at få dem ekspederet videre. Således meddelte Hvidberg den 27. marts 1819 Kiels politimester Christensen, at »iblandt de personer, som afgår herfra med næste pakkebåd til Kiel, findes 6 styk, som tilforn har været dømt for tyveri, men har for længst udstået deres straf«.

De københavnske politispioner

Som tidligere nævnt havde de to betjente ved De Rejsendes Kontor til opgave at holde øje med mistænkelige fremmede, men de var ikke hovedstadens eneste politispioner. Politidirektøren fik hvert år bevilget et ganske stort beløb, som der ikke skulle aflægges nogen form for regnskab for, og mange af disse penge blev anvendt til at lønne hemmelige agenter og meddelere. Den berømte Dr. Dampesag er vel det mest kendte eksempel på, hvordan myndighederne brugte politispioner og *agent*

Dampskibet Caledonia, gengivet fra Historisk Billedbog bind 3, s. 115. I 1819 ankom det første dampskib til Københavns Havn, og det blev snart sat ind i rutearten mellem hovedstaden og Kiel. Skibet blev også nu og da om sommeren brugt til lystrejser på Øresund, og det stillede de københavnske pasmyndigheder over for en hel ny udfordring. Skulle passagererne, hvis de gik i land på Hven, have pas?

provocateurs over for indenlandske konspirationer eller det, man troede var konspirationer. En række tilsvarende sager, hvor det drejede sig om fremmede, kendes, og her skal blot omtales udspioneringen, eller som man med et finere ord kaldte det, *surveillance*, af den svenske hr. Redin, der i november 1819 kom til København for at søge om borgerskab som grosserer. Overvågningen af Redin begyndte straks efter, at han havde meldt sin ankomst, for som paskontorets fuldmægtig Hasse skrev til politichef Kaas, vil han ikke give en rød øre for svenskerens troskab mod den danske konge. Hasse havde dog visse problemer med overvågningen, for den mand, han sendte til Redin med henblik på ansættelse som tjenestekarl, gik forgæves. Redin havde nemlig allerede nået at ansætte en gammel kone, og hun var både billigere og bedre, for hun kunne nemlig rede seng og vaske gulv; begge dele kvindearbejde, som man ikke kunne sætte en karl til. Det mislykkede forsøg på at få plantet en mandlig politispion hos Redin fik fuldmægtig Hasse til at overveje, om han skulle prøve på at engagere den gamle kone, men han nåede til den konklusion, at det ville være for farligt, for, som han skrev til politichef Kaas, »jeg vil ugerne anbetro mig til en gammel kone, thi de gamle tier endnu mindre end de unge«. I den følgende tid måtte politiet derfor nøjes med at skygge Redin, og håbe på at opsnappe hans breve. I den forbindelse betroede Hasse politichefen, at han af franskmændene havde lært, hvordan man kunne åbne breve og lukke dem igen, uden at det kunne ses. Han fik imidlertid ikke lejlighed til at prøve sin kunst, for Redin indleverede til hans store ærgrelse sine breve personligt på posthuset. Måske svenskeren havde lugtet luntten?

Omtrent samtidig med Redin ankom den afskedigede kaptajn Benzon til København, angiveligt fordi han havde planer om at oversætte en fransk bog til dansk, og i den forbindelse rejste rundt for indsamle abonnenter. Fuldmægtig Hasse var ikke i tvivl om, at Benzon skulle overvåges, for han var »bekendt som en mand, der offentligt raisonerer over regeringen og dens anordninger«. Også denne gang prøvede Hasse at få anbragt en politispion direkte i mandens stue, men heller ikke her lykkedes det; Benzon ville nemlig ikke betale den månedsløn på 9 mark, som karlen forlangte. I stedet måtte man nøjes med at skygge manden, men et par uger senere kunne Hasse dog meddele politichef Kaas, at han var ved at få kopieret nøglen til Benzons stue, således at man kunne lede efter breve, når manden var ude i byen.

En uniformeret københavnsk politibetjent. I 1793 fik de københavnske politibetjente uniformer, og snart bredte uniformsmanien sig til resten af politietaten. Da det jo i mange situationer ikke ville være særlig smart at efterforske forbrydelser eller skygge personer i fuld uniform, sås en del af korpset kun i uniform ved festlige lejligheder.

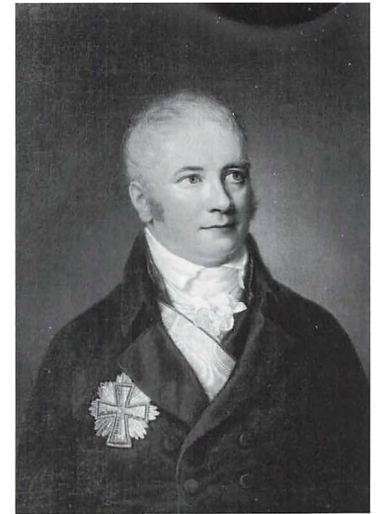
Politistat forude

Da forholdene efter de vanskelige krigsår 1807-15 begyndte at vende tilbage til normale tilstande, og man igen kunne skelne skidt fra kanel, opdagede københavnere, at der var sket noget med deres politi. Det var blevet større, mere magtfuldt og meget mere hemmeligt. »I de lavere klasser hersker almindelig frygt for haut police eller hemmeligt politi«, noterede fuldmægtig Hasse sig med tilfredshed i 1819, for frygten gjorde folk mere samarbejdsvillige, og det lettede politispionerne i deres arbejde. Det danske monarki var i disse år godt på vej til at blive en politistat, for kun ved hjælp af censur, hårde politimetoder og kraftig kontrol med både landets egne indbyggere og med de fremmede kunne den enevældige stat overleve. Den klarede det nogle årtier endnu, men så var det slut. I marts 1848 var frygten ikke længere så stor, at den afholdt københavnere fra at protestere, og snart blev både enevælden og politistaten blæst omkuld. Men det er jo en ganske anden historie.

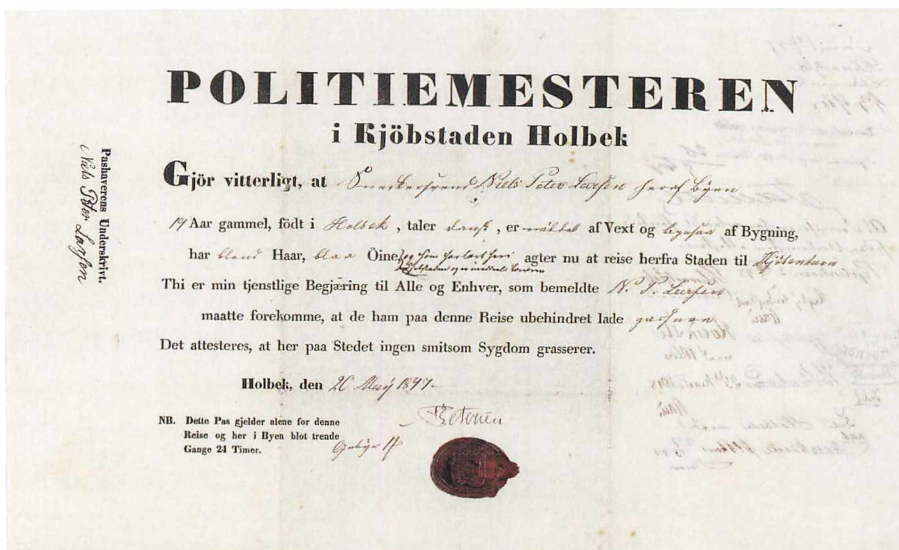
*Karl Peder Pedersen er arkivar og seniorforsker ved
Landsarkivet for Sjælland, Lolland-Falster og Bornholm*

Kilder:

Københavns politichefs og Københavns politis arkiver befinder sig på Landsarkivet for Sjælland.

Frederik Julius Kaas (1758-1827). Maleri af Frederik Carl Gröger fra 1814. Det Nationalhistoriske Museum på Frederiksborg. Fra 1804 og til sin død var Frederik Julius Kaas chef for Danske Kancelli, og han var således en af tidens mest magtfulde mænd. Han var også en meget dygtig og energisk embedsmand. Når han har fået et dårligt eftermæle, skyldes det ikke hans arbejdsindsats som embedsmand, men hans dyre vaner og ikke mindst hans meget åbenlyse omgang med sin elskerinde.

Rejsepas fra begyndelsen af 1800-tallet.
Landsarkivet for Sjælland m.m.

I NÆSTE NUMMER:

Århundredets bryllup

I 1826 blev det deklareret, at Frederik 6.s yngste datter Wilhelmine Marie (1808-1891) skulle giftes med tronfølgeren Christian (8.)s eneste søn, prins Frederik Carl Christian (1808-1863, fra 1848 Frederik 7.). For første gang skulle en dansk prins og en dansk prinsesse giftes med hinanden. Dette blev startskuddet til et af de største bryllupper i det danske kongehus i 1800-tallet. Kongelig sølvregistrator Ole Villumsen Krog beskriver i artiklen, hvordan arrangementet løb løbsk. Fra et lille bryllup – nærmest privat – til et overdådigt, lucullisk, offentligt bryllup.

Viggo Kampmann under besættelsen.

Viggo Kampmann er mest kendt for sit virke som socialdemokratisk politiker og minister. Mindre kendt er hans arbejde som modstandsmand under besættelsen. Han indgik i de såkaldte tjenestemandsgupper og kæmpede i modstandsbevægelsen både mod tyskerne og mod kommunisterne. Denne historie opruller arkivar Jesper Skov i julenummeret af *Siden Saxo*.

Åbningstider på Statens Arkivers læsesale

Rigsarkivet:

Mandag til lørdag kl. 9.00 til 16.00.

Fra 2. maj til 31. august, mandag til fredag kl. 9.00 til 16.00.

Landsarkiverne:

Tirsdag til lørdag kl. 9.00 til 16.00.

Lørdagslukket fra 2. maj til 31. august.

Erhvervsarkivet:

Mandag til fredag 9.00 til 16.00 (hele året).

For Statens Arkiver som helhed – Rigsarkivet, Landsarkiverne og Erhvervsarkivet – er læsesalene lukket på søn- og helligdage, Påskelørdag, lørdag efter Store Bededag, fredag efter Kristi Himmelfartsdag, 1. maj, Grundlovsdag, i dagene fra 23. december til 2. januar – begge dage inklusive – samt forudgående lørdag, hvis denne er sidste åbningsdag før jul.

Dansk Data Arkiv:

Dansk Data Arkiv har ingen egentlig læsesal. Brug af arkivets materialer foregår bl.a. via bestilling af undersøgelser m.m.

FRA ARKIVETS GEMMER

Togulykke

LARS B. STRUWE, ARKIVAR, RIGSARKIVET

En af de største ulykker i dansk jernbanehistorie skete lørdag den 26. juni 1913. Toget med englandsrejsende (ofte kaldet emigranttoget) kørte omkring kl. 16.00 fra Bramming Station mod Esbjerg. Toget bestod af ti vogne trukket af to lokomotiver, og ombord var 279 passagerer. Lidt længere fremme af sporet var man i gang med at løfte sporet, hvorfor ikke hele grusbalklasten var på plads under sporet, der samtidig på grund af varme slog sig.

Ved passagen af dette sted fortsatte det forreste lokomotiv, mens det tender blev afsporet. Det efterfølgende lokomotiv kørte af sporet, og samtlige vogne med undtagelse af den sidste væltede. I alt omkom 15 mennesker og 54 blev såret. I blandt de døde var det kendte medlem af folketinget Peter Sabroe (1867-1913), der som socialdemokratisk politiker havde kæmpet hårdt for børns rettigheder. Han interesserede sig særligt for landarbejderbørnene, der ofte levede under kummerlige forhold.

Ulykkens størrelse, og Sabroes død gjorde ulykken til forsidestof i alle landets aviser. I Rigsarkivet findes en mindre samling af fotografier af denne og andre ulykker i arkivet for de *Danske Statsbaners Baneafdeling*. Arkivmedhjælper Keld Herbst gjorde i forbindelse med ompakninger af arkivalierne redaktionen opmærksom på pakken *1885-1930 Fotografier, VI Toguheld* pk. 122, der indeholder fotografierne. Rigsarkivet rummer en ganske stor samling af arkiver vedr. jernbaner, herunder bygninger, sporarbejder og personale, og man kan finde inspiration til studier heraf i Steen Ousagers bog *Tog og historie: jernbanarkiver og deres brug* fra 1996.

